

Ә.Е. ЖУМАБАЕВА, Г.И. УАЙСОВА, Г.Т. СӘДУАҚАС

ҚАЗАҚ ТІЛІ

1-БӨЛІМ

Жалпы білім беретін мектептің 3-сыныбына
арналған оқулық

3

Қазақстан Республикасының Білім жөне ғылым министрлігі ұсынған

А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының
сарапшыларымен келісілді

Алматы «Атамұра» 2018

ФОЖ 373.167.1
КБЖ 81.2 Қаз-922
Ж 81

*Бастауыш білім беру деңгейінің 2-4-сыныптарына
арналған «Қазақ тілі» пәнінің жаңартылған мазмұндағы
Типтік оқы багдарламасына сәйкес дайындалды.*

Шартты белгілер:

– жаңа сабак

– жаңа ақпарат

– ізден

– топтық жұмыс

– жүппен жұмыс

– есінде сақта

– түсінік берілетін сөздер

– тыңда

– ойлан, салыстыр, талда

– орфографиялық сөздік

Жұмабаева Ө.Е. т.б.

Ж 81 Қазақ тілі. Жалпы білім беретін мектептің 3-сыныбына арналған оқулық. 2 бөлімді/Ө.Е. Жұмабаева, Г.И. Уайсова, Г.Т. Сөдуақас. – Алматы: Атамұра, 2018. – 128 бет.

ISBN 978-601-331-087-9

1-бөлім. – 2018. – 128 б.

ISBN 978-601-331-086-2

ФОЖ 373.167.1
КБЖ 81.2 Қаз-922

ISBN 978-601-331-086-2 (1-бөлім)
ISBN 978-601-331-087-9

© Жұмабаева Ө.Е., Уайсова Г.И.,
Сөдуақас Г.Т., 2018
© «Атамұра», 2018

ҚЫМБАТТЫ ЖАС ДОС!

Сені үшінші сыныпқа арналған «Қазақ тілі» оқулығымен дос болуға шақырамыз! «Қазақ тілі» оқулығы сені және сенің сыныптастарыңды тіл әлемінің жаңа әрі қызықты сипаттарымен таныстырады.

Қолыңдағы оқулық арқылы ана тілінде сөйлеп, сөздің құдіреті мен әсемдігін түсінуге, сезінуге және оны бағалай білуге үйренесің. Қарым-қатынас кезінде тілдік құралдарды орынды қолдануға қол жеткізесің.

Оқулықтан сейлем, мәтін туралы көп қызықты маглұматтар аласың. «Қазақ тілі» оқулығы ойынды толық, жүйелі, түсінікті етіп жеткізуге, сезімің мен көңіл күйіңді білдіруге, тыңдаушыға қызықты болатындағы етіп айтуға үйретеді. Оқығаның бойынша пікір білдіруге және оны дәлелдеуге дағдыландырады.

Сөздің жасалу құпиясын ашып, оның қандай беліктерден тұратынын, қалай жасалатынын білетін боласың. Сөз таптарының жаңа белгілерімен танысып, сөздік қорынды жаңа сөздермен байытуға мүмкіндік аласың.

Оқулықтағы жазылым дағдысын қалыптастыруға берілген жаттығуларды мүқият орындау – сауатты әрі көркем жазуға төсөлу кепілі.

Қазақ тілін танып білудегі талпынысыңа әрқашан сәттілік тілейміз!

Оқулық авторлары

ЖАНДЫ ТАБИФАТ

- Сөйлеу дегеніміздің не екенін, оның түрлерін;
  - мәтін туралы бұрын біле тінімді *еске түсіремін*.
-
- Ауызша және жазбаша сөйлеу ерекшеліктерін **білетін боламын**.
-
- Мәтін мазмұны бойынша пікір білдіруге бағытталған сұрақтар құрастыруды және оларға жауап беруді;
  - ұқсас тақырыпта берілген мәтіндерді салыстыруды;
  - тыңдалған мәтін бойынша тірек сөздерді белгілеуді **үйренемін**.

сөйлеу мәнері
хат жағы
коркем мәтін
зыныши-танныши-
дық мәтін
сөйлеу мәдениеті

Тіл және сөйлеу

1. Сызбаның көмегімен сұрақтарға жауап беріп көр.
1. Сөйлеу не үшін қажет?
2. Ол не арқылы жүзеге асады?

Тіл арқылы

сейлеседі.
хабар береді.
пікірлеседі.
білмегенін сұрайды.
кеңеседі.

2. Өлеңді мұқият тыңда.

Теледидар саңқылдаپ,
Үйрекке тіл бітірді.
Қара қарға қарқылдаپ,
Сөйлеп кетті біртүрлі.

Абыржымай, қаймықпай,
Торғай сайрап тіл қатты.
Ал бөдене жалықпай
Шешті қыын жұмбақты.

Кенет көлге қаз қонып,
Басты қоңыр әніне.
Ақтан отыр мәз болып,
«Сөйледі, – деп, – бәрі де!»

Тұрсын Елеусізұлы

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҰЗІЛІС

- Өлең мазмұны бойынша кейіпкер мен сөздерді сәйкестендір.

тіл қатты
жұмбақ шешті

мәз болды

әнге басты

- Ақтан неге мәз болды? Шынында, құстар сөйлей ала ма? Ойыңмен бөліс.
- Өз ойыңды 3-жаттығуда берілген мәтіндегі оймен салыстыр.
- 3. Мәтінді түсініп оқып, көшіріп жаз.

Хайуанаттар әртүрлі үн шығарып, белгі береді. Үн арқылы олар бір-біріне жақындаپ қалған қауіп-қатер туралы хабарлайды. Мол азыққа кенелгенін жеткізеді.

хайуанат

Сөйлеу тек адамдарға ғана тән.

Жас сәби сөйлеуді үлкендерден үйренеді.

- Соңғы екі сөйлемге сұрақ қой. Жауап беріп көр.
- Сұрақтарға жауап беруде сөйлеудің қай түрін қолданың?

ауызша

жазбаша

4. Суреттерге қара. Оларды сөйлеудің ауызша және жазбаша түрлеріне ажырат.

Қыргүйектің 20-сында мектепте үлттық ойын түрлерінен жарыс откізіледі. Басталатын уақыты: сағат 12⁰⁰.

5. Өлеңді жатқа жаз.

Атам мені қуантты –
 Маган берді құлақты:
 – Жақсы сөзді құлағың
 Тыңдасын, – деп, – шырағым*!
 Маган берді тіл үшын,
 «Шешен бол!» деу – мұнысы.

Мұбәрак Жаманбалинов

• Атасы құлақты не үшін берді?

- а) жақсы сөзді тыңдасын деп;
 ә) жақсы сөзді оқысын деп;
 б) жақсы сөзді айтсын деп;
 в) жақсы сөзді жазсын деп.

• «Шешен бол!» дегені қай сейлеу әрекетіне қатысты?

- а) тыңдалым;
 ә) оқылым;
 б) айтылым;
 в) жазылым.

• «Өз үйшігіне кіргіз» ойынын ойнайық.

жазылым

оқылым

айтылым

тыңдалым

6. Мұқияттыңда. Сейлеу мәнері кімге тән екенін анықта.

- 2 – Алматы уақыты 9 сағат 15 минут.
 – Аузыңды аш, «а-а» де.
 – Үстікі самса алышыз.
 – Абайлаңыз, есік жабылады. Келесі аялдама – «Абылай хан» даңғылы.
 – Ойыншықтарыңды тағы да шашып тастағансың ба?!
 – Бүгінгі өтетін тақырыбымыз – «Етістік».

даңғыл

7. Мәтінді тиісті дауыс ырғағымен оқы.

Самат ауылдағы атасы мен әжесін **Сәлем хат** қатты сағынды. Сол сағынышын тілі жеткенше айтып хат жазбақ болды. Кешкі тамағын ішіп болған соң, біраз уақыт теледидар көрді де, өз бөлмесіне кірді. Торкөз дәптерден екі парақ жыртып алды. Ақ қағаздың басына «Сәлем хат» деп жазып қойды да, әрі қарай өз ойын, жай-күйін әңгімеледі.

Халдеріңіз қалай, ата, әже? Ауырмай-сырқамай хал жүрсіздер ме? Қекем жұмысын істеп жатыр ма? Біз де аман-саумыз...

Отепберген Ақылбекұлы

- Хатты әрі қарай жалғастырып жаз.

8. Тапсырмалар арқылы сейлеудің қай түрі жүзеге асырылғанын тауып көр. Сейлеу түрі мен оған сәйкес тапсырманың тұсына «+» таңбасын қой.

Сейлеу түрлері	6-жаттығу	7-жаттығу	
		1-тап-сырма	2-тап-сырма
ауызша			
жазбаша			

9. Оқы. Мәтінді оқуда сөйлеудің қай түрін қолданасың?

Алматы қаласынан 70 шақырым жерде «Таңбалы тас» деген жер бар. «Таңбалы тас» бірнеше жылғалардан*, өзектерден* тұрады. «Таңбалы тастың» жан-жағында сайлар, ішінде күнге әбден күйген жалпақ гранит тас* бар. **Гранит тасқа таутеке, бұғы, киік, жылқы, бұқа және басқалардың кескіндері*** қашалып салынған. Қолдарына ұзын наиза ұстап, белдеріне қылыш асынған, кейбіреулері желбірете ту ұстаган 22 сарбаздың* суреті ете әдемі бейнеленген.

Таңбалы тас

«Аңызға айналған жерлер» кітапшасынан

- Қарамен жазылған сөздер мәтіндегі сөйлемдерді байланыстырып тұрганына назар аудар. Сол сөздерді басқа сөздермен алмастырып айтып көр.
- Алғашқы адамдар суреттердің көмегімен сөйлеудің қай түрін жүзеге асырды? Ойыңмен боліс. Ойыңды «Жазбаша сөйлеу бірден пайда болған жоқ» сөйлемімен баста.

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҰЗІЛІС

10. Сурет бойынша күзде не болатынын әңгімеле. Не болмайтынын айт. Әңгімелуе үшін сөйлеудің қай түрін қолданасың?

- Күз мезгілі бейнеленген сурет бөліктеріне зер салып қара. Осы сурет бойынша 3 сұрақ жаз.

3

Жанды табиғат туралы не білетінімді еске түсіремін

Мәтін

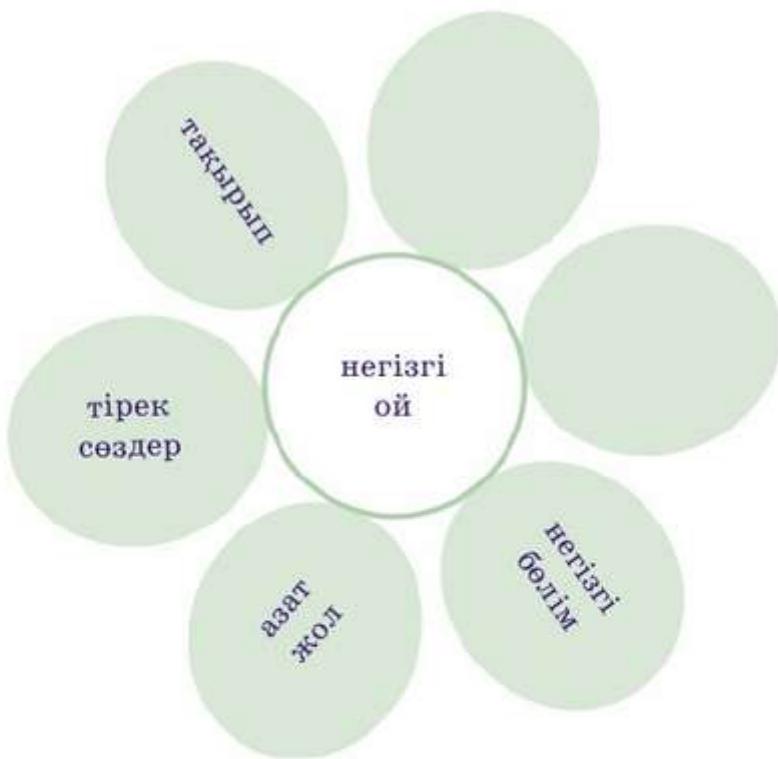

Мәтінге тән белгілерді есімізге түсірейік:

- Мәтіндегі сөйлемдер мағыналық жағынан өзара байланысты болып келеді.
- Мәтінде белгілі бір ой болады.
- Мәтінге ат қоюға болады.

11. Гүл гүлшелерін мәтіннің бұдан басқа да белгілерімен то-
лықтыр.

12. Мәтінді тында.

Глобус

Үшінші «А» сыныбында бір Глобус жылап тұр екен.

– Сүмдық-ай!.. – деді мұғалім шошып. – Кім сені осыншама жәбірлеген*?

– Шаншаров, – деді де, Глобус қыстыға жылап жіберді. – Ол кеше сабактың соңында бокс көрсетемін деп мақтандып, менің басымнан тәмпештеді*.

– Әй, Шаншаров-ай... – деп кейіді мұғалім. – Глобуста нең бар еді? Қазір бүкіл дүниежүзі бейбітшілік үшін, Жер-Ананың жүргегіне жара салмау үшін күресіп жатқанын білмендегенің бе?

дүниежүзі

Орнынан сүйретіле түрегелген Шаншаров үялғанынан қып-қызыл болып, төмен қарады. Мұғалімнің нені меңзегенін* түсінді.

Нұргали Оразовтан

- Мәтін кейіпкерлерін сипаттап жаз.
- Мәтіннен тірек сөздерді тап.
- Қарамен жазылған сөйлем туралы өз пікірінді айт.

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҰЗІЛІС

13. Мәтінді оқып, бөліктерді дұрыс қалыпқа келтір.

Зеңгір* аспанда көшіп бара жатқан бұлттар түтінге үқсайды. Тіпті түтіннен аумайды. Өже немересіне «бұлт» дегенді қалай түсіндірерін білмей, ойланып тұр.

Айым аспанға қарады. Аспанда шарбы бұлт* көшіп барады.

- Әже, аспанға кім тұтін жіберді?
  - Бұлт қой ол. Тұтін емес.
  - Жоқ, тұтін. Өзіңіз дұрыстап қараңызышы.
- Үлкен кісі де көк жүзіне* назар салды*.

Әлсейіт Ақпанбетұлы

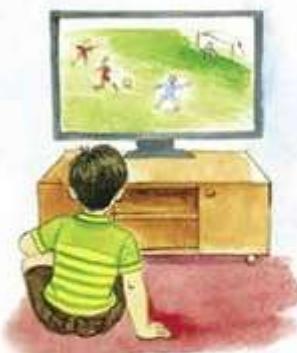
көк жүзі

тұтін

зенгір

- *Зенгір, шарбы бұлт, тұтін сөздерінің мағынасын төмендегі қай дереккөздерден табуға болады?*

14. 13-жаттығу мәтініндегі әже мен немересінің диалогін қатесіз көшіріп жаз.

- Диалогті өздерің ауызша жалғастырыңдар.

15. Тында. Тақырып пен сурет бойынша мәтін мазмұнын

4 болжа.

Торғай

Ерте тұрған Омар атай бақшаны аралап келе жатты. Ол жусанның ығында бүрісіп* отырған бір торғайды көрді. Өзіне әбден жаңбыр өткен. Торғай Омар атайға жасқана* қарады.

Әрі тоңған, әрі қорыққан кішкене құс қалшылдан* тұр. Омар атай торғайды үйіне әкелді. Алдына ыдысқа салып жем әкеп қойды. Торғай жемді жемеді. Атай оның себебін сезіп, сыртқа шығып кетті.

Сөлден кейін терезеден сығаласа, торғай жемді жеп жатыр екен. Үсті де кеуіпті...

Ныгмет Фабдуллинен

- Сұрақтарға жауап бер.
1. Бақшаны кім аралап келе жатты?
  2. Ол нені көрді?
  3. Торғай неліктен Омар атайға жалтақтап қарай берді?
  4. Оқиға жылдың қай мезгілінде болған деп ойлайсың? Оны неден байқадың?

- • Өр сұрақтың жауабы болатын сөздерден тірек сөздер қатарын құра.

16. Тыйым сөздерді көшіріп жаз.

Ауыл жанындағы суда жүзіп жүрген құсты атуға болмайды.

Балапан шығарған құсты атпайды.

- • Осы тыйым сөздерге байланысты өз ойынмен беліс. Дәлелдеуінде «өйткені», «себебі», «сондықтан» сөздерін пайдалан.

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҮЗІЛІС

 17. Орны ауысып кеткен ертегі бөліктерін қалпына келтір.

Қоян

Су бойында жайылып жатқан қойлар қастарынан зымырап өте шыққан қояннан үркіп, тас-талқан болып қашады...

Сонда қоян ойланып:

— Менен де қорқатын хайуанаттар бар екен-ау, — деп көңілі орнына түседі. Кетпей, қайтадан ініне оралады...

Коян күндегі әдеті бойынша ініне қашып кіреді. Әркім қуа бергеніне қорланып, ол қатты ыза болады.

— Мен көрінген нәрседен сескенем*. Бүйтіп әркімнен бір қорқып жүргенше тезірек аулаққа кетіп қалайын деп тұра кеп жөнеледі...

- Ертегідегі негізгі ойға сәйкес келетін мақалды тауып жаз.

1. Сақтықта қорлық жоқ.
2. Қорыққанға қос көрінер.
3. Жақсы сөз — жарым ырыс.

18. Өлеңді түсініп оқы. Сұраққа жауап бер.

Қанша сәбіз еді?

көжек

Біздің үйде көжек көп,
Іштерінде өжет көп.
Әсіреле бес көжек,
Маған нағыз дос көжек.
Бес көжекке достасқан
Сәбіз бердім қос-қостан.
Бір сәбізім соңында
Қалып қойды қолымда.
Сәбізімді әуелгі
Санап берші ал енді.

Султан Қалиев

- *Көжек, өжет сөздерінің мағынасын сөздіктерден тауып оқы.*

19. Мәтін түрлері туралы білімінді есіне түсіріп, сыйбаны толықтыр.

5

20. Мәтіндерді оқып, өзара салыстыр.

Ақбөкендер ен даланы мекендейді. Олар топ-тобымен жайылады. Қері ақбекендер қарауылда тұрады. Қауіп төңгенде пысқырып дыбыс шыгарады.

Ақбекен қойға үқсайды. Бірақ оның басы үлкен. Тұмсығы жалпақтау. Артқы аяқтары қысқалашау. Қоздері мөп-мөлдір.

- Мәтін түрін анықта. Қайсысы өңгімелеу мәтіні, қайсысы сипаттау мәтіні екенін дәлелде.

21. Мәтін тақырыбына сай келмейтін белікті алып тастан, оны қайта құрастырып жаз.

Көптен бері қора сыртында екі таяқ жататын. Екеуі дос еді.

Морж – сойдақ тісті полярлық мақұлық. Ол шаян бақалшықтарын қазып жеп қоректенеді.

Бір күні Қалтай біреуін қазық қып қағып, бұзауын арқандады. Сол-ақ екен, әлгі таяқтың көкірегіне нан пісіп* шыға келді. Өйтпегенде ше? Қазық болып, пайдаға жарады ғой.

Балтабай Әділов

- Құрастырган мәтініңе ат қой.

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҰЗІЛІС

22. Мына сөздердің тиістісін қойып өлең құра.

Тоны қандай

жылы еді
ұнады
жүреді
шығады

Мұз үстінде

Маган қатты

Комек Ұбыраев

Суға сұнгіп

23. Сипаттау мәтінінің сыйбасына қара.

Сипаттау мәтіні

Заттың белгісі

Түрі, түсі

Ерекшелігі

- Сызбаның көмегімен қойды сипатташ жаз. Ол үшін оның ерекше белгілерін санамалап көрсет: мінез-қасиеті (жуас), бойы (аласа), ерекше белгісі (жуні қалың).

24. Тақырып пен суретке қарап, өлеңнің мазмұнын болжа. Сонан соң өлеңді оқы.

6

Бүркіт

Бүркіт ірі, қайратты,
Сұлу әрі айбатты.
Көтеріліп тым биік,
Кезбен шолар аймақты.

Бүрген жерін жұлады,
Жүректі әрі қырағы.
Бүркіт – алғыр, текті құс,
Ең мықтысы – қыраны!

Серікбай Оспанов

- Оқыған өлеңнің сипаттау мәтіні екенін дәлелде.

25. Мәтінді оқып, оны жогарыдағы мәтін түрімен салыстыры: үқастығы мен айырмашылығы неде? Зат қайсысында нақты, қайсысында бейнелі суретtelген?

Қыран бейнесі – еркіндік белгісі. Ол биік арманда білдіреді. Оның мәні – әлемдік өркениетке үмтүлу, жету ниеті деген сез. Аяқтан шалғысы келетіндерді топшысымен қағып, ерен қайрат көрсету бейнесі.

«Елтану әліппесі» кітабынан

- Мәтіннің соңғы сөйлемін жаз.

Назар аудар!

Заттың мәтінде нақты, ал көркем мәтінде бейнелі суреттегіледі.

Фылыми мәтінде заттың қайда кездесетіні, сыртқы бейнесі (түрі), адамның қалай пайдаланатыны ескеріледі.

26. Жаңылтпашты жатқа жаз.

Атам томағаламаған бүркітті
Мен томағаламағанда,
Кім томағалайды?

«Ақ сандық, көк сандық» кітабынан

- Томагала* сөзінің мағынасын дереккөздерден біліп ал.

27. Мәтінді оқып, не туралы екенін анықта. Ат қой.

Бұл құстың аты – қызғыш. Ол даалы жерде мекендейді. Қызғыштың мойны қара жасылдау. Ал арқасы жылтыр. Бауыры мен екі бүйірі ақ түсті. Қанаты жалпақ. Тұмсығы түзу әрі қысқа болып келеді.

Қызғыш жауынқұртпен, ұсақ қоңыздармен қоректенеді, зиянды шыбын-шіркейлерді жеп пайда келтіреді.

«Ол кім? Бұл не?» кітабынан

- Мәтінге жоспар құрып, мазмұндағы жаз.

28. Мәтінді оқы.

Үкі – жемін тұнде аулайтын жыртқыш құс. Оның басы үлкен, көздері бақырайған, қауырсындары жұмсақ. Ол үшқанда дыбыссыз қанат қағады.

«Қазақстан құстары» кітапшасынан

- Оқығандарың сипаттау мәтіні екенін дәлелде. Оған ат қой.
  - 1. Жыртқыш құс. 2. Үкінің түр-түсі. 3. Оның пайдасы.
- Осы жоспар арқылы мәтін бөліктерін талда. Қай бөлік жа-
зылмаган?
- Соңғы бөлікті құрастырып айт.

ШЫГАРМАШЫЛЫҚ ҮЗІЛІС

29. Жұмбақты оқып, шешуін тап.

Баласын тізіп соңына,
Сұңгіп жүріп үйретті.
Су жүқпайтын тонына
Кім біледі ...?

Нұргали Оразұлы

30. Мәтінді оқы.

Бір үйрек балапандарымен бір-
ге шүңқырдың жанында жүрген.
Үйрек барқылдаپ, балапандар шыр-
шыр етеді.

Өсел жүгіріп келіп шүңқырга қа-

раса, ішінде бір балапан жатыр. Арқасымен құлапты, қалай бұлқынса да тұра алмады.

Өсел балапанды шүңқырдан алып шықты. Ол анасы мен балапандарға қарай жүгірді.

«Жыл он екі ай» журналынан

- Мәтіннің өзің қалаған бөлігін көшіріп жаз, оған ат қой.
- Егер біз осы жаттығу мен 29-жаттығудағы мәтін бойынша мультфильм жасайтын болсақ, қай мәтін мазмұнын бір ғана кадрмен немесе бірнеше кадрмен көрсетер едік?

31. Өлеңді рөлге бөліп оқы.

8

— Ау, Түйекұс,
Түйекұс!
Неге сонша сұстысың?
Түйемісің?
Құспысың?
Түйе болсаң, «құсың не?»
Ал құс болсаң, «түйең не?»
Бұны қалай түсінem?
Бұдан қандай ой түйем?
— Мен айтайын, білмесең:
Құс ішінде түйедей,
Бар бойым да, тұр-денем.
Түйе ішінде түймедей,
Үшқан құстай жүгірем.
Әрі түйе және құс —
Мен боламын Түйекұс!

Ермек Өтетілеуулы

- Өлеңнің пайымдау бөлігін тауып, көшіріп жаз.
- Түйекұс неге ұша алмайды? Өз пікірінді білдір.

32. Суреттерге қара, онда не бейнеленген?

- Мына сұрақтарға жауап бер:

1. Бала орманнан не тауып алды?
2. Қоянның аяғына не болды?
3. Бала оған қандай қамқорлық жасады?
4. Қоян жазылғаннан кейін оны қайда апарды?
5. Бала қоянға неліктен көмектесті?

Керекті сөздер: бірде, көрді, аяғы сыныпты, әкелді, таңды, емдеді, тамақ берді, жазылды, еркіне жіберді.

- Суреттер мен сұрақтар бойынша әңгіме құра және оған ат кой. Керекті сөздерді пайдалан.
- Қураган әңгіменді жаз.
- Өзің хайуанаттарға немесе құстарға қамқорлық жасап көрдің бе?

33. Көп нүктенің орнына тиісті әріпті қойып, жүмбақты көшіріп жаз. Шешуін тап.

Қалқ...ып ұзын құла...ы,
Елеңдеп қорқып тұрады.

34. Пайымдау мәтінінің бөліктерін тап: дәлелденетін пікір, дәлелдеу және қорытынды пікір. Әр бөліктің арасын байланыстырып тұрған көмекші сөздерді ата.

Құмырсқаның қыста қарны ашпайды. Өйткені ол жазда таңертеңнен кешке дейін тапқан азығын илеуіне тасып алады. Сондықтан оны еңбекқор жәндік дейді.

35. Мәтінді оқы.

Бал арасы табиғатта өздігінен тіршілік етеді. Гүл шырынын сорып, бал жинайды.

Адамдар бал арасын балы үшін қолда асырайды.

Бал арасын «еңбекқор жәндік» деп атайды. Өйткені олар өте кішкентай екеніне қарамастан, үлкен жұмыстар атқарады.

- Мәтін не туралы? Оған ат қой.
- Бал арасын неліктен «еңбекқор жәндік» деп атайды?
- Мәтіннің пайымдау бөлігін көшіріп жаз.

36. Пайымдау мәтінінің бөліктерін (дәлелдеу пікірі, қорытынды) тауып, сыйбамен көрсет.

Адам үстіме мінсе, мен алсын жақын етемін. Адамдар күшімді көреді, сүтімді ішеді. Олар қылымнан арқан еседі. Сондықтан жыл ағасы мен боламын.

• Бұл қай кейіпкер?

37. Пайымдау мәтінінің бөліктерін тиісті сөздерді қою арқылы байланыстыр.

Коянның көздері шарасынан шығып, бадырайып тұрады. ... ол қарсы алдындағыны ғана емес, екі қапталындағыны, сондай-ақ арт жағындағысын да бір мезгілде көре алады.

Жанды табиғат туралы мазмұндан алаңын

10

Мәтін және оның түрлері

38. Үқас тақырыпта берілген мәтіндерді салыстырып.

Ит – жақсы дос

Бір баланың иті болыпты. Баланың аты – Талғат, итінің аты Ақтөс екен. Талғат балаларға: «Ақтөстің пайдасы жоқ», – депті. Балалар құліп: «Біздің итіміз жақсы. Үйді құзетеді, пайдалы», – дейді.

Бірде Талғат орман ішімен келе жатып бір қасқырды көріп, қорыққаннан айқайлап жібереді. Оны Ақтөс естіп, жүгіріп келеді. Ақтөстің аф-аф деп үргенінен қасқыр қаша жөнеледі. Талғат оның көмектескеніне риза болады. Содан кейін Талғат Ақтөспен жақсы дос болып кетіпти.

«Жыл он екі ай» журналынан

- Мәтіннің атына назар аудар. Ол негізгі ойдың қысқаша атауы екенін дәлелде.
- Тыңдалған мәтіндегі ақпараттың дұрыс-бұрысын анықта:
- Ақтөстің пайдасы бар.
- Ит үйді құзетпейді, пайдасыз.
- Ақтөс Талғатқа көмектеспеді.
- Талғат оған қатты ренжіді.
- Ит пен адам дос бола алмайды.

39. Мәтінді қатесіз әрі көркем жаз.

Ит

Адам баласының ең бірінші қолға үйреткен жануары – ит. Ол – адамға ең үйірсек жануар.

Иттер жоғалған нәрсені табуға өте қабілетті. Олар үй-жайды жақсы күзетеді.

қабілетті

- Ит туралы оқылған осы екі мәтінді салыстыр: үқастығы мен айырмашылығын тап. Қай мәтінде ит туралы нақты фактілер берілген? Қайсысы көркем мәтін?

- Суреттегі иттер туралы энциклопедиядан ақпарат тауып оқы.

40. Төмендегі екі мәтінді салыстыр. Үқастығы неде? Айырмашылығы ше?

Бақа құрлықта да, суда да тіршілік етеді. Сондықтан оны ғалымдар қосмекенді деп атайды.

- Фылыми мәтін екенін дәлелде.
- Бұл әңгімелеу мәтіні ме, әлде пайымдау мәтіні ме? Өз жаубынды дәлелде.
- Жұмбақты оқып, шешуін тап.

Сулы жерді мекенде,
Құрлықта да секенде,
Шыбын-шіркей аңдиы,
Жемге қашан жетем деп.

- Жұмбақтың көркем шыгарма екенін дәлелде.

41. Мәтінді түсініп оқы.

11

Ағаш ек

Адам таза ауамен дем алады. Адам демінен шыққан ауа қайта жұтуға жарамайды.

Ал, таза ауа қайдан келеді деп ойлайсындар? Таза ауа ешқайдан да келмейді. Айналамыздағы ағаштар жарамсыз ауаны жұтып, өзі үшін қажетті иісті үстап қалып, онымен қоректенеді де, ауаны тазартады.

Үйлердің айналасында, көшеде, аулада өсіп, жапырақ жайып тұрған ағаш негұрлым көп болса, ауа да соғұрлым таза болады.

Таза ауамен дем алған адамның дені сау, көңілі хош болып, ұзақ өмір сүреді. Сол себептен бабаларымыз: «Өмір жасынды ұзартқың келсе, ағаш ек» деп өсінет айтқан.

Сандияр Ақаев

- Мәтін не туралы? Мазмұнын айт.
- Мәтіндегі негізгі ойды анықта.
- Мәтіннің түрін және беліктерін анықта.
- Мәтін неліктен «Ағаш ек» деп аталған? Қалай ойлайсын?
- Бабаларымыздың өсінет сезін көшіріп жаз.

ШЫГАРМАШЫЛЫҚ ҮЗІЛІС

42. Үйқасын тауып жаз.

Аң мен құсқа қорған
Болған қалың о... .

Құлпырып көк өсер,
Құйған сайын н... .

Тұрысбек Еділбаев

- Жазған өлең бойынша өзіндік ой түжірым жаса.

43. «Табиғатты қорғау үшін не істеу керек?» тақырыбында пікір білдіруге арналған сұрақтар құрастырып.

44. Сөздерді мағынасына қарай орналастырып, өлеңді оқы.

жерге бай
көлге бай

шалқар

Елім менің
Айдынды

- Өлеңнің мағынасын топта талқыла.

45. Өлеңдегі көп нүктенің орнына 29-беттегі қажетті сөздерді қойып оқы.

12

Қаз бен Ит

Байлаулы Ит

Қазға:

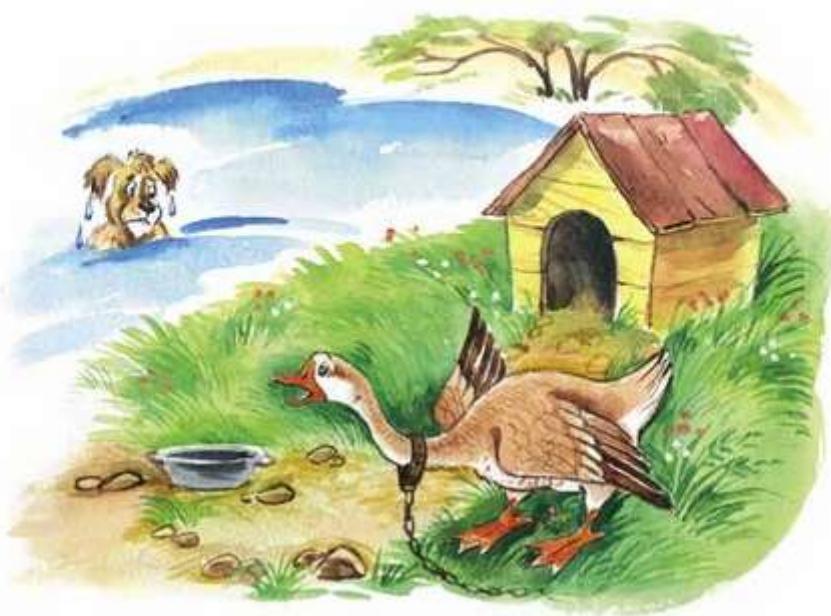
– Сен неге жұзбейсің? – деді.

Қаз:

– Сен неге ...? – деді.

– Ендеше жур.

Менің орныма ... .

Ит қазды шынжырлап матады,
Ал өзі өзенге түсіп ... .
Күн батады,
Ит суықтан
Әбден ... .
Қаздың мойнына
Шынжыр әбден ... .
Бір кезде
Қаздың дауысы шықты: ...-...
Иттің дауысы шықты: ...-...
Қаздың шынжыр мойнын ... .
Ит суға малшынып,
Көрді сыйды.
Содан бері
Итті көрсө, қаз қашады,
Қазды көрсө, ит ... .

Жақан Смақовтан

Қажетті сөздер: қиды, тұр, батады, шаңқ-шаңқ, үрмейсің, жатады, қаңқ-қаңқ, қашады, қатады.

- Өлең мазмұнын өз сөзімен айтып бер.
- Өлеңдегі негізгі ойды анықта.
- Өлең мазмұнына өз пікірінді білдір.

46. Жоғарыдағы өлең мазмұнын ашатын мақалды тауып жаз.

1. Күшіңе сенбе, ісіңе сен.
2. Бірлік болмай, тірлік болмас.
3. Өлін білмеген өлек.

- Неліктен сол мақалды таңдағаныңды дәлелде.

47. «Мениң ең жақын досым» тақырыбында пайымдау мәтінін жаз.

48. Мәтінді түсініп оқы. Мәтіннің жанрын (ғылыми, көркем) ажырат.

Қоңыр аю – жыртқыш аң. Қебіне өсімдікпен қорек-тенеді. Егер адам өзі соқтықпаса, өздігінен тиіспейді. Оның бір ерекшелігі – ақылдылығы. Егер қақпанға түссе, артқы аяғының көмегімен босанып, қашып кетеді де, екінші рет темір ісі шыққан жерге жоламайды. Екіншісі – иіс сезгіштігі. Дымқылданған жалпақ түмсығы кез келген иісті тез айырады.

(«Қазақстан жануарлары» кітапшасынан)

- Әдеби кітаптар мен журналдардан осы тақырыпта көркем мәтін тауып жаз.

49. Мәтінді тында.

13

Құмырсқаның пайдасы

Құмырсқа – үйымдастып, жабыла жұмыс істейтін жәндік. Құмырсқалар үйымшыл келеді. Орманда жүріп адастып кетсеңіз, құмырсқаның илеуіне қарап бағыт-бағдарды анықтап алуға болады. Өйткені құмырсқалар өз илеуін тек солтүстікке қаратып салады екен. Олар өлген шыбын-шіркейді, басқа да зиянды заттарды жеп, қоршаған ортанды тазартып, табигатқа көп пайда келтіреді. Сондықтан олардың илеуін бұзбаган, баспаған дұрыс. Қайта оларды қорғау керек.

илеу

зиян

«Балдырган» журналынан

- Мәтіннен тірек сөздерді тап.
- Сызба бойынша мәтін бөліктерін тап.

- Фылыми мәтін екенін дәлелде.

30

ШЫГАРМАШЫЛЫҚ ҮЗІЛІС

50. Сейлемдердің жалғасын тауып, көшіріп жаз.

1. Құмырсқа – пайдалы жәндік, ейткені ...
2. Ауа тазарды, себебі ...
3. Даала аппақ, ейткені ...

51. Сөзжұмбақты шеш.

Көлденеңінен:

1. Қанаты жоқ – үшады,
Аяғы жоқ – желеді,
Аузы жоқ – ұлиды.
2. Тама-тама тас тескен.

Тігінен:

3. Көк көрпенің мақтасы
Әр жерде жүр бытырап.
4. Көзге ілінбейді,
Жұтсаң білінбейді.

52. Мәтінді оқы.

14

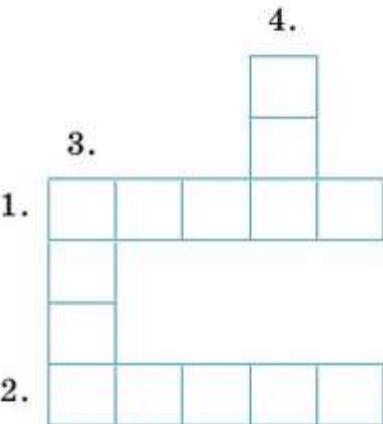
Балалар мысықты таспен ұрып қуалап жүрді. Біреуі мысықты ұстап алды. Екіншісі оның мойнына жіп байлаап, сүйремекші болды.

Бәрін көріп тұрған Әлима әже балаларға ұрсып, мысықты босаттырды. Сосын бәрінене:

– Иштерінде жібі түзу бір бала болсайшы! – деп кейіді*.

«Жібі түзу» деп дұрыс жүретін, тәртіпті, адамгершілігі бар адамды айтады.

Фариза Оңгарсынова

- Мәтін не туралы? Мазмұнын айт.
- Мәтінге ат қой.
- Мәтіндегі негізгі ойды анықта.
- Балалар нені дұрыс істемеді? Олардың өрекетіне өз пікірінді жаз.

53. Мақалдарды көркем жаз.

1. Өдепті бала – арлы бала.
Өдепсіз бала – сорлы бала.
2. Өдепсіз өскен адамнан
Тәртіппен өскен тал жақсы.

- Мақалдардың мағынасын топта талқыла.
54. Сызба бойынша әңгімелуеу мәтінін құра. Құраганың көркем мәтін екенін дәлелде.

оқиғаның
басталуы → оның әрі
қарай дамуы → оқиғаның
аяқталуы

ШЫГАРМАШЫЛЫҚ ҮЗІЛІС

55. Жоспар мен суреттердің көмегімен «Жанды табигат өлі табигатқа айналуы мүмкін» тақырыбында көпшілік алдында сөйлеуге дайындал.

- Жоспарды толықтыр.
1. Жанды табиғаттың өлу себептері.
  2. ...
  3. ...

Сөйлеу мәдениетіне үйренемін

15

56. Өлеңді мұқият тыңда.

Жылды жүрек, тәтті тіл,
Берекені берер, біл.
Аңы сөзді* – өзімшіл,
Өнері оның қалар тұл*.
Қатесін тапсаң, жұмсақ айт,
Ызаланбай, сабыр қыл.

жүрек

Шәкәрім Құдайбердіңұлы

- Өлең не туралы? Ат қой.
- Қарамен жазылғандардың антонимдік тіркестерін тауып көр.
- Аңы сөзді тіркесін қандай сөздермен алмастырып айтуға болады? Арапарында дөрекі сөйлейтін балалар кездесе ме?
- Өлеңді жатқа жаз.
- Өлеңнің соңғы екі қатарын басшылыққа алғып, досынның қатесін түзетуге көмекке кел. Ол үшін «меніңше», «мүмкін болса», «дұрыс болар еді» сөздерін қолданып, өз пікірінді білдір.

57. Мысалды түсініп оқы.

Үстел үстінде Радио мен Теледидар қатар тұратын. Үй ішіндегілер Теледидарды қызықтайдын. Радионың бүған қатты намысы келетін.

- Сен келдің де, мен ескерусіз қалдым, – дейтін ылғи. Теледидарды атарға оғы жоқ еді. Ал ол болса, бүған еш ашуланбайтын.
- Екеуіміз кезек сөйлейік, – дейтін. – Мен сөйлеп болған соң, сен сөйле.

— Көрсетемін, кезекті, — деді Радио қатты ашула-
нып. — Тапқан екенсің ақымақты!..

Сейтті де, Теледидармен қосыла сейлеп, оны ма-
зақ ете бастады. Тыңдаң отырган иесі Радионы өшіріп
тастады.

Балтабай Әділов

• Мәтін мазмұны бойынша Теледидар мен Радионы салысты-
ра сипатта. Қайсысының іс-әрекетін дұрыс емес деп есептейсің?
Неліктен?

58. Мәтіндегі ақыл-кеңес қай кезде қолданылатынын айт.

Өзге адамдардың сезіне рұқсатсыз араласпаған жақ-
сы. Ал ол соншалықты қажет болса, «кешіріңіз» не-
месе «ғафу етіңіз, сезіңізді бөлейін деп тұрмын»,
«сезіңізді бөлуге бола ма?» деген сөздермен сөйлесіп
отырғандардан рұқсат сұраған жөн. Бұл әдептілікті
білдіреді.

• Мәтіндегі өтіну әдеп сөздерін қатыстырып, парталасыңмен
диалог құра. Құраған диалогінді дәптерге жаз.

59. Қоңіл күй лебіздері мен олардың атауын сәйкестендір.

Алғыс	Аман-саумысыз? Сәлем! Ассалаумагалейкүм! Сәлеметсіз бе?
Құттықтау	Алла разы болсын! Рақмет. Көп жаса! Өркенің өссін!
Сәлемдесу	Жаса-жаса! Айтқаның келсін! Керемет! Жарайсың, қызыым (ұлым)!
Қошемет, қос- тау, таңдану	Сау бол! Келесі кездескениш!
Келісу	Әрине ... Иә ... Мақұл ...
Қоштасу	... құттықтаймын! ... тілеймін.

60. Мысалды түсініп оқы.

16

Жер Тауға шағынды.

— Менің үстімде не болып жатыр? Білемісің? Адамдар аяуды қойды. Бетімді бейберекет айғыздаң бітті. Тұқымдары құрып біткен аң-құстарым мынау. Сұлап жатқан теректерім анау. Өзендерім суалды, теңіздерім құргады... Енді менде не қасиет қалды?!

Жердің көз жасы мөлтілдеп, шық* болып құйылды.

Жер жылап жатты...

— Мен қайтейін? — деді Тау құңіреніп. — Бөрін де көріп түрмyn. Бірақ қолымнан не келеді? Өзімнің де халім* мүшкіл.

Тау күрсінді.

Балтабай Әділов

- Мысалдағы негізгі ойды тап. Автор осы мысал арқылы не айтқысы келеді?
- Қарамен жазылған сезідерді басқа сезбен алмастырып көр.
- Мысалды ары қарай жалғастырып көр. Ол үшін «тау» сезін «жұбату» сезімен толықтыр. Үшінші кейіпкерді – Адамды әңгімеге қосып, ол туралы айтылатын ой белігінде кешірім сурау сезідерін қолдан.
- Құраган ой белігінді дәптерге жаз.

61. Мәтінге ат қой.

Ағасы Мирас пен Әлімге алма үлестірді.

Мирас: Рақмет.

Ағасы: Оқасы жоқ.

Ал Әлім үн демеген қалпында тұра берді.

Мирас: Әлім, сен неге рақмет айтпайсың?

Әлім: Ағам «Оқасы жоқ» деді гой.

- Оқасы жоқ деген қандай мағына береді?

• Өлімнің айтқанына келісесің бе? Келіспесең, өз пікірінді төмендегі сөздермен баста және аяқта.

— Кешіріңіздер. Мен Өліммен келіспеймін. Өйткені ...

62. Журналист З-сынып оқушыларынан әдептілік туралы сұхбат алды. Балалар төмендегідей пікірлер білдірді.

Сәкен: Адамның әдептілігі асықпай, анық, әдемі сейлекен сөзінен көрінеді.

Марғұлан: Әдептілік, менің ойымша, әдепті қылыштар мен әдептер: үлкендерге жол немесе орын беру... .

Әсел: Әдептілік – бұл сиқырлы сөздер. Оған «мархабат», «кешір», «рақмет» сөздері жатады.

Назира: Ең бастысы – бір-бірімізге жылы көзқараспен, әдепті қимылмен, күлімсіреп қарау. Сөйлеушінің көзіне, бет құбылысына мүқият назар аудару – әдептіліктің негізгі белгілері.

Маржан: Әдептілік, меніңше, кез келген жақсы іс-әрекет: кішілерге қамқор болу, үлкендерге көмектесу.

- Қай жауап саған көбірек үнады? Дәлелде.
- Сен де сұхбатқа қосылып, өз жауабыңды жазбаша білдір.

63. Өз әдептілік деңгейінді тест тапсырмасын орындау арқылы бағала. Сұраққа «иә», не «кейде», не «жоқ» деп жауап бер.

№	Тест тапсырмалары	иә	кейде	жоқ
1.	Көршілеріңмен үнемі амандасасың ба?			
2.	Тамақ ішіп болғаннан кейін анаңа алғысыңды білдіресің бе?			

3.	Сабаққа кешіккен жағдайда мұгалімнен кешірім сұрайсың ба?			
4.	Абайсызда біреуді қағып кетсең, сен одан кешірім сұрайсың ба?			
5.	Қыны есепті шыгаруға көмектескен үлкендерге рақмет айтасың ба?			
6.	Бір нәрсеге келіспеген жағдайда дауысынды көтермей, бірқалыпты сейлейсің бе?			
7.	8 наурыз мерекесімен анаңды, әженді, әпкенді құттықтайсың ба?			
8.	Ұйықтар алдында үйдегілерге «Қайырлы тұн!» деп айтасың ба?			

Үпайларынды сана: «иә» жауабына – 2 үпай, «кейде» жауабына – 1 үпай, «жоқ» жауабына – 0 үпай.

Егер 12-ден 16 үпайға дейін жинасан, сенде бәрі дұрыс. Жарайсың!

Егер 8-ден 11 үпайға дейін жинасан, сен үнемі әдепті бола алмайсың.

Егер 8 үпайдан төмен жинасан, әдепті болуға үмтүлұың керек.

НӘТИЖЕ САБАҚ

17

Мен не үйрәндім?

1. Мәтінді мұқият тында.

Бұл ай – қыстың хабаршысы*. Бұл айда жердің топырағы тоң* болып қатады. Қара сұық* күшейеді. Су бетіне қабыршық мұз* қатады. Күн қысқарып, түн ұзарады. Кей жерлерді қар басады. Кей жерлерде жауған жаңбырдың арты қарға айналады.

Бұл қай ай?

- Мәтінді бөліктерге бөл. Әр бөлікке ат қой.
- Жоспарды толықтыр:
  1. Қыстың хабаршысы.
  2. Тоң болып қатуы.
  3. ...
  4. ...
  5. ...
- Түсініксіз сездерді анықта және олардың мағынасын сөздіктен айқында.

Хабаршы, тоң, ...

- Жоспардың көмегімен мәтіннің мазмұнын жаз.
- 2. Мәтіндерді түсініп оқы. Әр мәтінге сұрақ қоя отырып, түрін анықта және сәйкестендір.

Лашын қазіргі кезде сирек кездеседі. Табиғатта саны азайып бара жатқан құстардың қатарында. Сондықтан ол біздің елімізде қорғауға алынған.

«Ол кім? Бұл не?» кітабынан

Әңгімелейу
мәтіні

Лашын – сұңқар тұқымдасына жататын жыртқыш құс. Лашының ту сырты көк сүр немесе қара сүр, ал алқымы ақ сүрлау болып келеді. Қозі дөп-дөңгелек, қапқара. Қанаты ұзын және сүйір, саусақтары салалы.

«Ол кім? Бул не?» кітабынан

Пайымдау мәтіні

Мен лашынды хайуанаттар бағынан кездестірдім. Ол ұясында отырды. Ол бізден қорық-қан да жоқ.

Сипаттау мәтіні

3. Сынып оқушылары «Күз кереметі» қойылымын қоймақшы. Қойылымның шақыру қағазын дайында. Шақыру мәтінін дәптеріце толықтырып жаз.

Мазмұндама.

18

ЖАҚСЫДАН ҮЙРЕН, ЖАМАННАН ЖИРЕН (Жарық пен қараңғы)

- Сөйлемнен қаратпа, қыстырма сөздерді табуды және олардың тыныс белгісін дүрыс қоюды;
- ә, ғ, ۋ, ڦ әріптері бар сөздерді сауатты жазуды;
- ڦ, ڦ әріптері бар сөздердің жазылу емлесін;
- ڦ, ڦ әріптері бар сөздерді ажыратып жазуды *үйренимін*.

қаратпа соғ
қыстырма соғ
ЭКСПО
телефон
телефон
шүркүл
ұнарман
хикая

Жақсы мен жаманды айыра білемін

19

Қаратпа сөз

1. Кестедегі сөйлемдерді салыстыр. Олардың мазмұнына, тыныс белгілеріне назар аудар.

Арайлым, сен кітапханаға бардың ба?

Әже, ертегі айтып беріңізші.

Дүкеннен керек заттарды алуды ұмытпа, қызым.

Арайлым кітапхана-га барды.

Әжем ертегі айтты.

Қызым дүкеннен керек заттарды алыш келді.

- Сөйлемдерді салыстыру барысында не байқадың?

2. Мәтінді мұқияттыңда.

Нұржан кішкентай ағаштың артық бұтақтарын қия бастанды. Байқамай, қабығымен қоса діңін* көртіп тастанды*.

– **Балам-ау, мұның не? Ағашты жарактадың ғой, енді ол жылайтын болды.**

діңі

Нұржан қалт тұрып қалды.

– Қалайша, ағаш та жылай ма?! – деді таңданып.

– Әрине, оның да жаны бар, ол да тіршілік иесі. Оны сезіне білуің керек, – деді бағбан.

«Балдырган» журналынан

- Мәтін не туралы? Мәтінге ат қой.

41

- Мәтіндегі негізгі ойды білдіретін сөйлемді тауып оқы. Оған өз ойынды білдір.
- Мәтін мазмұны бойынша жоспар құр және оны жаз.
- Мәтіндегі қарамен жазылған сөзге назар аудар. Бұл сөз не үшін қолданылып тұр деп ойлайсың?

Тілде біреудің назарын аудару үшін қолданылатын сөздер болады. Ондай сөздерді қаратпа сөздер дейді: *Дана, сен хайуанаттар багына баrasың ба?*

3. Мәтінді тиісті дауыс ырғағымен оқы. Қаратпа сөздерді тап.

– Шырағым, Кәмаш, мына Қарасақаудың баласы саған бұлдірген әкеліпті. Өзі бұрын есік ашпаған бала екен. Жақсылап көйлек тігіп кигіз.

- Иә, балам, оқып жүрсің бе?
- Оқып жүрмін, Абай ата.

булдірген

Мұхтар Әуезов

- Мәтінді көшіріп жазып, қаратпа сөздердің астын сыз.
- Қаратпа сөздің тыныс белгісіне назар аудар.

Қаратпа сөз үтір арқылы ажыратылады:
Марат, үйдесің бе? Иә, Марат, мен сени күтіп түрмyn. Көп кешікпе, Марат.

4. Орны ауысқан ашықхат бөліктерін қалпына келтір.

Сізге денсаулық, ұзақ өмір тілеймін.

Қымбатты әже!

Сізді тұған күніңізбен құттықтаймын!

- Ашықхатты жазып, қаратпа сөздің астын сыз.

5. Өлеңді тыңда.

20

Балақай

- Бұлдірген тереміз, балақай.
- Алақай!
- Ат жарыс көреміз, балақай.
- Алақай!
- Айға ұшып барамыз, балақай.
- Алақай!
- Кел, ағаш жарамыз, балақай.
- Әй, ата-ай!..

Қадыр Мырза Әли

- Өлең мазмұнына сәйкес келетін қаратпа сөзі бар сөйлем сыйбасын тап.

1. –   , ○.

2. –   , ○,   ?

3. – ○!

4. –   , ○!

6. Сөйлемді қаратпа сөзбен толықтырып жаз.

1. ..., мені көшеден өткізіп жіберші.
2. Терезені дұрыстап жапшы, ...
3. Иә, ..., оқып жүрсің бе?

7. Мәтінді түсініп оқы.

Көкеннің демалысы кезінде әкесі:

- Ертең жолға шығамыз, балам, тағы да тауға шығып кетпе, – деді.
- Қайда барамыз, көке? – деді Көкен.
- Ауылға барамыз, бабаңа сәлем беріп, батасын алып қайтамыз.
- Баба деген кім ол, көке?
- Бабаң – әкенің атасы, атаңың әкесі.

Әдібай Табылды

- Мәтіндегі негізгі ойды анықта. Соған байланысты өз ойынды білдір.
- Мәтіннен маңызды ойды білдіретін сөйлемді тап.

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҮЗІЛІС

8. Сұхбатты оқып, одан әрі жалғастыр.

- Ата, ең қымбат нәрсе не?
- Тұған жерінен қымбат еш нәрсе жоқ.
- Неге?
- ...
- Сұхбаттагы екінші сөйлемді қаратпа сезі бар сейлемге айналдыр.

Жақсы мен жаманды білемін

21

Қыстырма сөздер

9. Кестедегі сөйлемдерді оқып, оларды өзара салыстыр.

1. **Әрине**, еңбексіз ер де,
жер де көгермейді.

2. **Биыл, несін айтасың,**
егіннің шығымы өте жақсы!

3. **Меніңше, бұл** – өте
мықты адам.

4. **Мүмкін, сіз оған**
көмектесерсіз.

1. Еңбексіз ер де,
жер де көгермейді.

2. **Биыл егіннің**
шығымы өте жақсы.

3. **Бұл** – өте мықты
адам.

4. Сіз оған көмек-
тесерсіз.

- Сейлемдердегі қарамен берілген сөздерге назар аудар. Олардың сейлемге қандай мағына үстеп тұрғанын байқа.

10. Мәтінді тында.

Айтыс

Сиыр, ат, ит «Кожамыз қайсымызды жақсы көреді?» деп айттысады.

– **Әрине**, мені жақсы көреді, – деді ат. – Мен оның отынын, шөбін тасимын, қожаның өзі мініп, керек жерлеріне барады.

– **Сөз жоқ**, қожа мені жақсы көреді, – деді сиыр. – Мен оның бала-шагасын сүтіммен асыраймын.

– **Жоқ**, мені жақсы көреді, – деп ырылдады ит. – Мен оның барлық мұлкін жөне сендерді де күзетемін.

45

Бұлардың сөзін естіген қожасы:

- Босқа таласпаңдар, сендердің бәрің де маған ке-рексіндер, – деді.

Спандияр Қобеевтен

- Айтысқа қандай жануарлар қатысты?

- а) қой, сиыр, ит;
- ә) сиыр, ат, ит;
- б) ешкі, қой, ат.

- Жануарлар не туралы айтысты?

- Қожасының айтқанымен келісесің бе?

- Мәтіндегі қарамен берілген сөздерге назар аудар.

Сейлемдегі ойға сөйлеушінің әр алуан көз-карасын (сену, макұлдау, күмәндану т.б.) біл-діретін сөздерді қыстырма сөздер деп атайды: *мүмкін, рас, оның ойынша, сірә, шынында*.

11. Сейлемдерді қатесіз көшіріп жаз.

1. «Әрине, мені жақсы көреді», – деді ат. «Сөз жоқ, қожа мені жақсы көреді», – деді сиыр.

2. Осының бәрін ол, әрине, жалғыз өзі істей алмайды.

• Қыстырма сөздерді тауып, олардың тыныс белгісіне назар аудар. Қыстырма сөздің тыныс белгісі қалай қойылатынын өзің түжірымда.

12. Өлеңді мұқият тыңда.

22

Жақсы мен жаман

- Жақсы деген немене?
- Өдеп пенен өнеге:
Улкендерді сыйлауың,
Ақыл сөзін тыңдауың.
- Жаман деген немене?
- Жаман деген жақсы емес,
Жей қоятын тәтті емес:
Жақсы істерді көрмейің,
Кішіге көмек бермейің.

Абдырахман Асылбековтөн

- Өлең не туралы? Өлең мазмұнын өз сөзімен айтып бер.
- Жақсы мен жаман қылыштар туралы топта талқыла.
Талқылау барысында қыстырма сөздерді пайдалан.

Улгі: Меніңше, үлкендерді сыйлау – жақсы қасиет.

- Өлең мазмұнын ашатын мақал тауып айт.

13. Мақалды жатқа жаз.

Жақсы сөз сүйіндіреді,
Жаман сөз күйіндіреді.

14. Сөйлемдерге тиісті тыныс белгіні қойып, көшіріп жаз.

1. Ол шынында да жақсы бала.
2. Рас ол өте көп біледі.
3. Бұл тапсырманы орындағансың-ау сірә.

- Қандай тыныс белгісін қойдың? Неліктен?
- Ойынды дәлелдеуді үйрен:

Бұл – қыстырма сөз, өйткені ...

ШЫГАРМАШЫЛЫҚ ҮЗІЛІС

15. Бауыржан тұсқі үзілісте асханаға барды. Адам көп екен. Кезекте тұргандардың арасына кимелеп кіріп кетті. Кезекте тұргандар реніш білдіріп, Бауыржанға жаратпаған кейіп танытты. Бірақ Бауыржан түк есті-мегендей тұра берді. Бауыржанның орнында сен болсан, не істер едің?

Жақсы мен жаманды зерттеймін

23

Ә дыбысы

16. Мәтінді оқы.

ЭКСПО – бүкіләлемдік көрме. Ол ең алғаш Ұлы-британияда өткен.

ЭКСПО-2017 көрмесін Астанада өткізу – Қазақстанның ірі жетістіктерінің бірі. Бұл ТМД елдерінде өткен алғашқы көрме болды.

Көрменің тақырыбы «Болашақтың энергиясы» деп аталды. Онда күн сайын әлемнің көптеген елдерінің әр алуан іс-шаралары өткізілді.

Оның бәрі әғирден көрсетілді.

- Мәтін не туралы?
- Сұрақтарға жазбаша жауап бер:

1. ЭКСПО неліктен бүкіләлемдік көрме деп аталды?
2. ЭКСПО-2017 көрмесі қайда өтті?
3. Көрменің тақырыбы қалай аталды?

- Мәтіннен ә дыбысы бар сөздерді тауып жаз. Бұл сөздердің магынасын дереккөздерден біліп ал.
- «Болашақтың энергиясы» тақырыбында болжам жаса және топта талқыла.

Ә – дауысты дыбыс. Ол басқа тілден енген сөздерде және сөздің басында кездеседі: *әфир, эскалатор, экипаж*.

17. Берілген сөздерді қатесіз көшіріп жаз.

Эрмитаж, эстрада, экскаватор, эстафета.

- Өзің ә дыбысы бар бірнеше мысал айт. Сол сөздердегі ә дыбысын ә дыбысы бар сөздермен салыстыр.

18. Көп нүктенің орнына ә, е әріптерінің тиістісін қойып, сөйлемдерді көшіріп жаз.

1. Көшеде ...лектр шамы жарқырайды. 2. Ұшақ ...кипажсыз орнынан қозғалмайды. 3. Балаларға ...стафета ойнау қызық болды.

- Ә дыбысы бар сөздердің магынасын түсіндір. Осы сөздерге дыбыстық талдау жаса.

ШЫГАРМАШЫЛЫҚ ҰЗІЛІС

19. «Шынықсан, шымыр боласың» эстафета жарысына құттықтау сөз дайында. Ол үшін келесі беттегі сурет пен сызбаны пайдалан.

- Суретке қара.

- Қүттүқтау сөзі шығу үшін, шар ұстаушылардың орнын қалай өзгерткен дұрыс?
- Шарлардагы сөздерді пайдаланып, мына сызбаны толықтыр.

24

B дыбысы

20. Мәтінді оқы.

«Велосипед» сезі «желаяқ» деген үгымды білдіреді. Оның түрлері көп. Автомобильдің жүк салғышына сыйып кететін шағын немесе жиналмалы велосипедтер бар. Оларды жолаушылар өзімен бірге трамвай, автобусқа алып кіре береді.

Велосипед қоршаган ортага қауіпті емес. Велосипед тебу – аяқ бұлшық еттерін жаттықтырып, сені шымыр қылады. Сондықтан оны басты көлігің ретінде таңдауың экологияның жақсаруына қосқан үлесің болып саналады.

- Мәтін не туралы?
- Мәтін мазмұны бойынша сұрақтар құрастырындар.
- Мәтіндегі *B* дыбысы бар сөздерді тауып, бұл дыбыстың айтылу ерекшелігін байқа.
- «Велосипед – пайдалы көлік» тақырыбында өз ойынмен бөліс.

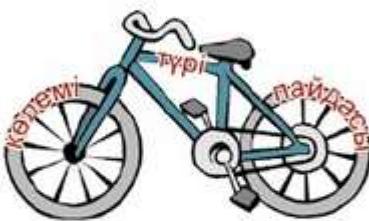
B – үяң дауыссыз дыбыс. Ол сөздің барлық буынында келе береді: *вагон, автобус, паровоз, Асқаров*.

21. Мәтіннен әрпі бар сөздерді теріп жазып, оларға дыбыстық талдау жаса.

51

22. Көп нүктенің орнына тиісті әріптерді қойып, сөйлемдерді көшіріп жаз.

1. Мен мектепке а...тобус-
пен барамын. 2. Қыздар волей...ол ойнады. 3. Үлдар фут-
...ол ойнады. 4. Олар ...альс-
бiledі.

ШЫГАРМАШЫЛЫҚ ҮЗІЛІС

23. Ойлан, тап.

- Жоғарыдағы берілген велосипед суретіндегі пен салыны анықта.
- Велосипед суретіндегі тірек сөздермен сипаттау мәтінін күрастыр.

Ф дыбысы

25

24. Жұмбақты оқып, шешуін тап.

Қос қоржынын артынып,
Қос құлақтай қалқып,
Тұратын бұл қай әріп?

- Жұмбақтың шешуіндегі әріп қай дыбыстың таңбасы? Ол дыбыс туралы не білесің?

25. Өленді жатқа жаз.

Фойеде ел жиналған
Фестивальді тойлады.
Фатима қыз финалда
Флейтада ойнады.

Абдырахман Асылбеков

- Өлеңдегі ф дыбысы бар сөздердің мағынасын дереккөздерден қарап, түсіндір.
- Флейта қандай аспап? Тағы қандай музыкалық аспаптарды білесің?
- Ф дыбысы бар сөздерді айтып, бұл дыбыстың айтылу ерекшелігін байқа.

Ф – қатаң дауыссыз дыбыс. Ол сөздің барлық буынында келе береді: *фабрика, телефон, телеграф*.

26. Мәтінді тыңда.

Доп ойнаймын деп...

Өскенбайға апасы:

– Балам, күн кешкірді. Бұзауға бар, – деді.

Өскенбай бұзау іздеуге шықты. Ауыл сыртында футбол ойнап жатқан балалардың қасынан өтіп бара жатқан.

– Әй, Өскенбай, мұнда кел! Бізге бір адам жетпей, жеңіліп жатырмыз! – деп айқайлады балалардың біреуі.

«Аздап ойнайын» деп ойлады да, жүгіріп барып, ойынға қосыла кетті. Ойынның қызығына беріліп кеткендіктен, бұзау Өскенбайдың есінен шығып кетті...

Айса Хамзәлұлынан

- Мәтін не туралы?

- Мәтін неліктен «Доп ойнаймын деп...» аталған? Сен қандай ат қояр едің?

- Мәтінді өзің жалғастырып, қалай аяқталатынын болжы.
- Төмендегі қай жауап сенің болжауыңа сәйкес келеді? Ойың мен бөліс.

1. Қараңғы түсіп кетсе де қорықпады.
2. Бұзауды іздемеді, себебі қараңғыда қорықты.
3. Анасы оған ренжіді.
4. Бұзау өзі келді, анасы оған ренжіген жоқ.
5. Өскенбай анасынан кешірім сұрады.

27. Мәтінді оқы.

26

Сөзді және басқа дыбыстарды кез келген қашықтықта жеткізу үшін америкалық профессор А.Г. Белл 1876 жылы телефонды ойлап тапты.

Тиісті адамыңмен сөйлесу үшін байланыс желісінің екі басында да әрі телефон, әрі микрофон болуы шарт. Микрофон мен телефонды біріктіретін құрылғыны микротелефон деп атайды. Кәдімгі телефон трубкасы деп жүргеніміз – осы. Ол телефон аппаратымен сым арқылы жалғастырылған.

«Ол кім? Бул не?» кітабынан

- Мәтін не туралы?
- Телефоннан басқа қандай байланыс құралдарын білесің?
- Мәтіннен ф дыбысы бар сөздерді тап.
- Досына қогамдық орында үялды телефонды пайдалану ережесі бойынша нұсқаулық дайында.

28. Көп нүктенің орнына тиісті сөзді қойып, сөйлемдерді көшіріп жаз.

1. ... «Алматы кілем» ... істейді. 2. А нам ... шәйнекті күтіп ұстайды. 3. ... алдында сейлеп тұрған Құралай екен.

Керекті сөздер: микрофон, фабрикасында, Фарида, фарфор.

- Ф әрпі бар сөздердің магынасына назар аудар.
- Фарфордан қандай бүйімдар жасалатынын дереккөздерден біліп ал.

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҰЗІЛІС

29. «Сиқырлы телефон» ойынын ойнайық. Келесі сөз алдыңғы сөздің соңғы дыбысынан басталсын және сөздің құрамында ф дыбысы болатын болсын.

Үлгі: Шкаф – ..., ..., ...

30. Ребусты шеш.

- Ребустың шешуіндегі сөзді қатыстырып сөйлем құра.

Жақсыдан үйрен, жаманнан жирен

27

Ч, щ, дыбыстары

31. Кестедегі сөздерді оқы.

Ш	Щ	Ч
Шагала, шаңғы, шана, оқушы, шаш.	Щётка, щи, плащ, борщ.	Чемпион, чек, карточка.

• Ш, щ, ч дыбыстарын жеке-жеке айтып, өзара салыстыр. Бұл дыбыстардың әртүрлі айтылуы неліктен деп ойлайсың?

- Ш, щ, ч дыбыстары сөздің қай жерінде келетінін айт.
- Кестедегі сөздердің мағынасын түсіндір.

32. Өлеңді мұқият тыңда.

Пиязды ашшы дейміз бе,
Өлде ашты дейміз бе?
Есікті ашты дейміз бе?
Өлде ашшы дейміз бе?

«Ашшы», «ашты» дегеннің
Мәнін ашып берер кім?

«Құйрықты щ» жөнінде
Көңіл қой да, мынаны үқ:
«Ашты», «тұшты» сөзінде
Колданылар бұл әріп.

Отепберген Ақылбекұлы

- Өлеңде не туралы айтылған?

- Өлеңдегі сұрақтарға жауап беріп көр.
- *Аңы, аиши* сөздерінің айтылуы мен жазылуын салыстырып, өзің тұжырым жаса.
- Щ әрпі қай сөздерде жазылады екен?
- Өлең мазмұнына өз пікірінді жаз.

33. Мәтінді оқы.

Чукчалар Чукот түбегінде тіршілік етеді. Олардың өз тілінде бұл өңір «Чау-чу» деп аталады. Қазақша «бұғылы жер» дегенді білдіреді. Шынында да, бұл өңірде бұғы өте көп. Бұғыны чукчалар көлік ретінде пайдаланады.

«Негеш» энциклопедиясынан

- Алғашқы екі сейлемді көшіріп жаз. Щ әрпі бар сөздердің астын сыз, олардың жазылуын есте сақта.
- Чукчалар туралы энциклопедиядан біліп ал.

Ч, щ – қатаң дауыссыз дыбыстар. Олар өзге тілден енген сөздерде кездеседі: *чех, чемпион, плащ, борщ*. Щ дыбысы қазақ тілінде *аңы, түщү* сөздеріндеға қолданылады.

34. Өлеңді оқып, сұрақтың жауабын айт.

Чемпион болып бокстан,
Көтерілдім тұғырга.

Ч

Көрді әлем биіктен
Қазақстан туын да.
Бұл қайсы әріп?

- Өлең не туралы? Мазмұнын өз сөзіңмен айт.
- Чемпион деп кімді айтады?
- Қандай чемпиондарды білесің?
- Қазақстанинан шыққан әлем чемпиондары жайлы ақпарат жина.
- Чемпион болу үшін не істеу керек деп ойлайсың? Өз ойың мен бөліс.

35. Мәтінді тында.

28

Жақсы мен жаман

солып, сарғая бастады. Амалсыз жанындағы өзінен жасы үлкен гүлге басын сүйеді.

Диқан атызға бір түп гүл әкеліп отырғызды. Гүл күннен-күнге тамыр жайып, гүлеп өсе берді.

Бір күні:

– Өй, сен көп асқаңтама!
Әлі өмірге келгеніңе өкінестін боласың, – деген дауысқа жалт қараса, тәменде үсқынсыз тырық шөп басын қылтитып түр екен.

Гүлдің көңілі ортайып, жабырқап қалды. Бірте-бірте

— Жабырқама! Сабыр ет! —
деп жұбатты ол. — Адамдар
оны «арамшөп» деп атайды.
Одан әлі-ақ құтыламыз. Жа-
мандардың өмірі қашан да
қысқа. «Жақсы сез — жарым
ырыс» деген ғой.

Үлкен гүлдің айтқаны рас
болды. Ертеңіне адам келді де,
арамшөпті тамырымен бірге
жұлып таставады.

Гүл қайтадан құлпырып
есті. Көп сырды ұқты. Өмірде
жақсылар да, жамандар да бар екен.

Балтабай Әділов

- Мәтіндегі негізгі ойды анықта.
- Мәтін мазмұны бойынша бір-біріңмен пікірлес.
- «Жақсы сез — жарым ырыс» мақалы бойынша өзіңше ой тұжырым жаса.
- Мәтінге жоспар құр.
- Құрган жоспарың бойынша мазмұндама жаз.

36. Мақалды көркем жаз.

Аңыны білмеген тәттіні де білмейді.

- Мақалдың мазмұнын қалай түсінгенінді айт.

37. Көп нүктенің орнына тиісті әріпті қойып, сойлемдерді көшіріп жаз.

1. Аспаз бор... пісірді. 2. Тісті күніне екі рет ...ёткамен тазалау керек.

ШЫГАРМАШЫЛЫҚ ҮЗІЛІС

38. Құрамында ч, щ дыбыстары бар сөздер тауып айт. Ч дыбысы бар сөздерді себетке, щ дыбысы бар сөздерді жәшікке орналастыр.

Ч дыбысы

29 39. Мәтінді оқы.

Цирк – өнердің өте ертеден келе жатқан түрі.

Цирктің көшпелі және тұрақты түрлөрі болады. Үнемі көшіп жүретін цирк көшпелі цирк деп аталады.

Алматыда бір тұрақты цирк бар. Онда акробаттар мен шабандоздар, құлкілі клоундар өнер көрсетеді.

- Мәтін не туралы?
- Мәтін неше бөліктен тұрады? Әр бөлікте не туралы айтылған?
- Клоундар неге құлкілі болады деп ойлайсың?
- Циркке барғанды үнатасың ба? Неліктен?

• «Акробаттар», «Шабандоздар», «Клоундар» тақырыбы бойынша олардың цирктеңі атқаратын қызметтерін топта талқылаңдар.

• Ц дыбысы бар сөзді тап. Оның айтылуына назар аудар.

• Ц және с дыбыстарын өзара салыстыр.

40. «Цирк қызықтары» тақырыбында өзің көрген оқига туралы жаз.

41. Көп нүктенің орнына тиісті өріпті қойып, сөйлемдерді көшіріп жаз.

1. Анасы балаларын ...иркке апарды. 2. Үй салуға ...емент өте қажет. 3. Биыл әр гектардан ондаған ...ентнер күріш жиналды. 4. Ол мото...икл жүргізуді үйренді.

• Ц әрпі бар сөздерге дыбыстық талдау жаса.

Ц – қатаң дауыссыз дыбыс. Ол басқа тілден енген сөздерде кездеседі: *цех, цемент*.

ШЫГАРМАШЫЛЫҚ ҮЗІЛІС

42. Келесі беттегі сөзжұмбақты шеш.

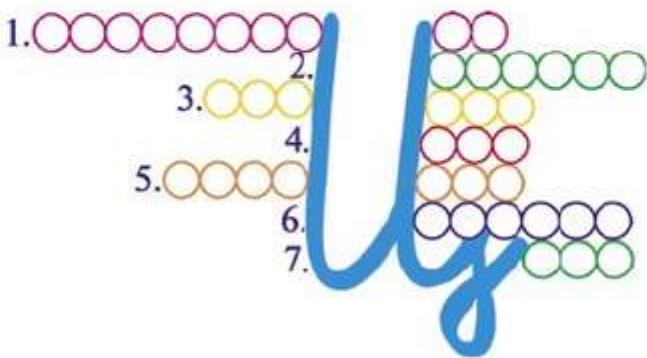
1. Ата Заң.

2. Өлшем бірлігі.

3. Сахнадағы ән, би кеші.

4. Санның таңбасы.

5. Қөлік түрі.
6. Оқу құралы.
7. Ойын көрсетілетін орын.

- Сөздерді қатесіз жазып, жазылуын есте сақта.
- Сөздерді қатыстырып сөйлем құра.

30

X, h дыбыстары

43. Кестедегі сөздерді оқы.

K	X	h
Қала, құрал, қырман, қағаз, қайық.	Халық, хикая, хан, хат, хабар.	Қанаарман, жиаз, Гаунар, жиһангер.

- K, x, h дыбыстарының айтылуын өзара салыстыр. Олардың айтылуындағы ерекшелікті байқа.
- X, h әріптері бар сөздерді көшіріп жаз. Олардың жазылуын есте сақта.

X, h – қатаң дауыссыз дыбыстар. **X** сөздің басында және ортасында кездеседі: *хан, саяхат*. **h** сөздің ортасы мен соңында кездеседі: *гаунар, мәшінде, мон-мөн*.

44. Мәтінді тында.

Ізет

Сәбира әжей немересі Хадишамен көшеде келе жатқан. Алдарынан бір жас жігіт шыға келді. Сәбира әжей оны күтіп тұрды.

- Өже, өте беріңіз, – деді жігіт.
- Жоқ, сен өт, балам. Жол сенікі.

Жігіт өтіп кетті. Хадиша әжесіне ренжіді: «Өзінен кіші жігітке жол бергені неси?»

– Өйел адам ер кісінің жолын кесіп өтпес болар, қызыым. Ата-бабадан қалған салт солай, – деді әжей немересінің ойын сезгендей. Хадиша ойланып қалды.

«Жыл он екі ай» кітабынан

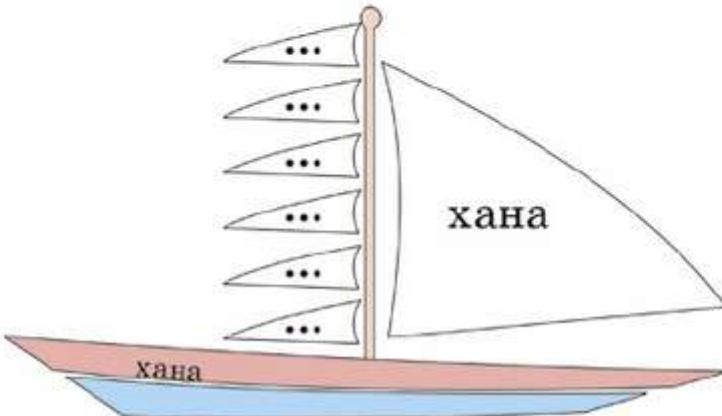
- Мәтін неліктен «Ізет» деп аталған деп ойлайсың? Өз ойлаңынды айт.
- Өзінің үлкен адамдарға жол бермеген кезің болды ма?

45. Сөздерді көшіріп жаз.

Жанан, қаһарман, мархабат, халық, хоккей, ханталапай, қала, қырман, қағаз.

- Сөздердің мағынасын түсіндір. Түсініксіз сөздердің мағынасын түсіндірмे сөздіктен біліп ал.
- Өзің қалаған сөздерді қатыстырып сөйлем құра.

46. Көп нүктенің орнына керекті сөзді қойып, жаңа сөздер жаса.

- Бұл сөздердің мағынасын түсіндір.

47. Өлеңді мәнерлеп оқы.

31

Фылым жолын таңдаған,
Мұратынан танбаған.
Қараңғыда халқына
Жарық іздең талмаған.

Сан өлкені барлаған,
Тарих төрін шарлаған.
Ақылы мен білімін
Тұған елге арнаған.

Hесінбек Айтов

- Шоқан туралы не білесің?
- Х әрпі бар сөздерді теріп жаз.

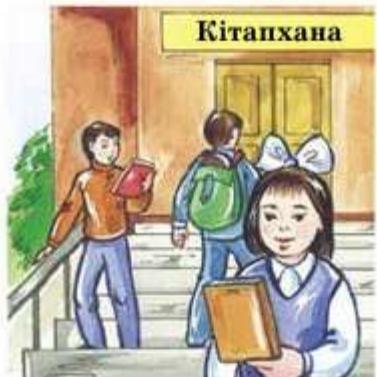

- Өлеңнен өзіңе магынасы түсініксіз сөздерді тауып көр. Сол сөздердің магынасын түсіндірмे сөздіктен біліп ал.

48. Мақалдарды жатқа жаз.

1. Халықтың ортақ үйі – Отаны.
  2. Қаңарлы ел қамал бұзады.
- Мақалдардың мәнін түсіндір.

49. Суреттерге қара.

- Кітапханадан кітапты қандай жолмен табасың? Кітап авторларының көрсеткішін пайдаланасың ба? Бірлесіп талқылап көріндер.

50. Жаңылтпашты жатқа айт.

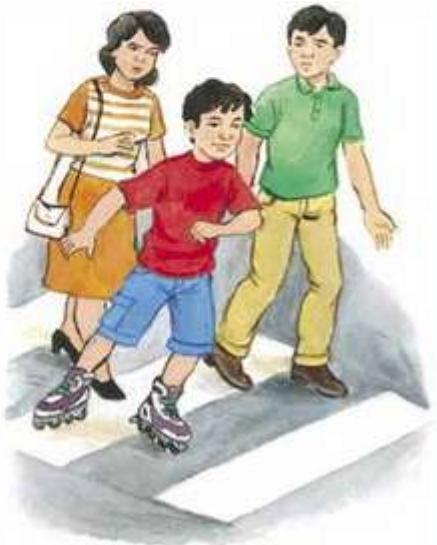
Хакім хат ашып отыр.
Хат ашып, шатасып отыр.

Бейсебай Кірісбайұлы

Сөйлеу мәдениетіне үйренемін

32 51. Суреттерге қара.

• Балалардың қайсысы әдептілікті сақтамады деп ойлайсың?

• Жаяу жүргіншілер жолында неліктен ролик тебуге болмайтынын дәлелде.

• Көліктен шығар кезде жолаушыларға айтатын сөздерді таңда:

- Менің шығуым керек.
- Өтіп кетуге бола ма?
- Келесі аялдамада түсесіз бе?
- Өтінемін, өтіп кетуіме бола ма?

52. Қоғамдық көлікте өзін қалай ұстау керектігі туралы ережені толықтырып жаз.

1. Үлкендер мен балалы әйелдерге орын беру керек.

2. ...

3. ...

4. ...

• Өзінің осы ережені бұзған кезің болды ма?

• Үлкендерге орын бермеген балаларға қандай ақыл айтар едің?

53. Өлеңді оқы.

Балақайды жұбатып ек,
Апай айтты: «Рақмет!»
Малды өріске ұзатып* ек,
Атай айтты: «Рақмет!»
Көк шыбықты құлатып ек,
Айтпады ешкім «Рақмет!»

Бейсебай Кірісбайұлы

• Өлең не туралы?

• «Рақмет!» деп қай кезде айтады, қандай жағдайда айтпайды? Өз ойынмен бөліс.

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҮЗІЛІС

54. Көшіріп жазып, өзің қалаған сөздермен диалог құра.

Рұқсат етіңіз, мархабат етіңіз, мүмкін болса, ренжімесеңіз, мақұл, қалауыңыз білсін.

• Бұлардан басқа әдептілікті білдіретін қандай сөздерді білесің?

НӘТИЖЕ САБАҚ

33

Мен не үйрәндім?

1. Мәтінді мұқият тыңда.

Хиуаз Доспанова Ұлы Отан соғысына қатысқан. Ол – қазақтың тұңғыш үшқыш қызы.

Хиуаз өүеге 300 рет ұшып шығып, Кубань, Қырым, Украина, Белоруссия, Германия жерлеріндегі жау бекіністерін бомбалаган.

Хиуаз Доспанованың ерлігі дәріптеліп, ол тұралы бірнеше кітап жазылды. Жауынгерлік еңбегі үшін «Халық қаһарманы» атағы берілді.

«Ана тілі» газетінен

- Хиуаз Доспанова туралы білетініңді айт.
- X, h әріптері бар сөздерді тауып, осы сөздерге дыбыстық талдау жаса.

2. Кітапханашы хабарландыру жазды. Сиқыршы мәтіндегі сөздердің орнын ауыстырып жіберді. Хабарландыруды сөздерді тиісті орнына қою арқылы жаз. Тыныс белгілерін қой.

Оқушылар назарына!

1. білесің бе Сен
2. тұңғыш кім үшқыш қазақ қызы
3. туралы келе ме білгің ол
4. кітапханаға кел онда

Кітапханашы

3. Тірек сөздер арқылы құрастыратын мәтініңің не туралы екенін болжа.

цирк

көшпелі

акробат

тұрақты

шабандоз

сайқымазак

- Жұбыңмен тілші мен көрермен рөлінде сұхбатқа тұс.

34

Шыгарма.

35–36

Бақылау диктантты.

УАҚЫТ

басын - [басын]
Эмде басына
тақыя күді.
Біз бұлға ү басын-
да кездестік.
татулық, әнші

- Сөз мағынасы туралы білетінімді *еске түсіремін*.
- Сөз ішінде қатар келген дауыссыз дыбыстардың өзара үндесуін сақтап айтуды;
- сөздің тура және ауыспалы мағынасын ажыратуды, оларды сөйлеуде қолдануды;
- мәтіннен түбірлес сөздерді табуды;
- туынды сөз жасауды;
- сөздіктермен жұмыс жасауды;
- өмірбаян жазуды *үйренемін*.

Ұақыт туралы не білемін?

37

Дыбыстардың үндесуі

1. Ертегіні тыңда.

Таңды* іздеу

Бір адам өз жұмысымен алыс сапарға аттанады. Қараңғы түсे бастағанда бір үйге жетіп, қонуга рұқсат сұрайды. Үй иелері қонақты құшақ жая қарсы алады. Алайда олар кешкі тамақтан соң бір жаққа жинала бастайды.

— Мына қараңғы түнде қайда баrasыздар? — деп сұрайды жолаушы.

— Біз таңды іздейміз, — дейді үй қараңғы иесі.

Олар қолдарына бір-бір бос қап ұстап, үйден шығады. Сондарынан қонақ та кетеді.

Бірнеше сағат өткенде алаулап таң ата бастайды. Бір кезде әлгілер қаптарын ашып, таңның жарығын қапқа салған сияқты қымыл жасап, артынша аузын буып, кері қайтады. Олар үйге қайтып оралғанда таң да атады. Үй иелері қаптарының аузын ашып, оны сілкіп-сілкіп жібереді. Таңдана қараган жолаушыға:

— Біз таңды алып келдік. Өзіңзге айтып едік қой, — дейді олар.

Қайтар жолында әлгі қонақ инабатты* үй иелеріне бір өтеш алып келеді.

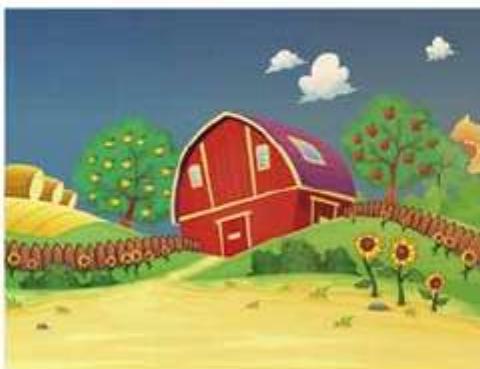
— Бұл құстың аты — өтеш. Оның бірінші шақырғаны — «таң әлі алыс» дегені, екінші шақырғаны — «таңның жақындағаны», ал үшінші шақырғанда, таң өзі аулаға кіріп келе жатады, — дейді жолаушы. Сол кезде өтеш

71

«ку-ка-ре-ку» деп шақырып жібереді. Үй иелері оны қабылдап алып, жолаушыға алғыстарын айтады.

*Бразилия ертегісі
Аударган Шәкен Құмісбаев*

- Ертегі не туралы? Ондағы негізгі ойды анықта.
- Ертегі неліктен «Таңды іздеу» деп аталған деп ойлайсың? Өз пікіріңмен бөліс.
- «Қараңғы тұн», «таң» сөздерінің мағынасын дереккөздерден біліп ал.
- Төмендегі суреттердің қайсылары ертегі мазмұнына сәйкес келеді? Өз ойынды дәлелде.

2. Жұмбақты оқып, шешуін тап.

Секунды жоқ
 «Тық-тық» еткен.
 Есесіне
 «Қыт-қыт» еткен.
 Қанаты бар,
 Сағаты бар.

Ескен Елубай

3. Сөздерді оқып, көшіріп жаз.

Басшы, теңізші, тұнгі, көкжиек, сөнбеді, жанбады, орынбасар.

көкжиек

басшы

- Сөздердің айтылуы мен жазылуын салыстыр.

Улгі: Жазылуы
 басшы

Айтылуы
 башшы

Қатар тұрган дауыссыз дыбыстар бір-біріне әсер етіп, айтылуда өзгереді: *жауынгер – жауыңгер, сенбі – сембі*.

4. Тыйым сөздерді көшіріп жаз.

Күн батар алдында үйіқтауға болмайды. Өйткені бұл жаман ырымға саналады. Үйге кешке немесе түнде «Кеш жарық!» деп ену керек.

38

5. Өлеңді оқы.

Дүйсенбіде –
басы ауырып жатты,
Сейсенбіде –
іші ауырды қатты.
Сәрсенбіде –
аяғы ақсады.
Бейсенбіде –
азу тісі қақсады.
Жұма күні –
жөтел қысып,
Сенбі күні –
тобығы тайыпты...
Ал жексенбіде –
құлан-таза айықты.
Сонда оның сырқатын
қалай атаяу лайықты?

Марат Нұрқалиев

- Өлеңде қандай бала суреттелген деп ойлайсың?
- Ол неліктен жексенбі күні ауырып қалмады? Ойыңды бөліс.
- Өзің жексенбі күнді қалай өткізесің?
- Өлең кейіпкері туралы өз пікірінді айт.
- Өлеңдегі қарамен жазылған сөздерге назар аудар. Олардың айтылуы мен жазылуын салыстыр.

6. Кестені толтыр.

Үлдар	Қыздар
Дүйсенбек,	Жұмагүл,

- *Дүйсенбек, Жұмагүл* деп ат қою себебі неде деп ойлайсың?

7. Ойлан, тап.

1. Жарты жылда неше ай бар?
2. Неше айдың аты «р» әрпіне аяқталады?
3. Қай айда 28 күн бар?
4. Сенбінің алдында келетін апта күнін ата.
5. Сенбіден кейін үш күн өтті. Ол қай күн?
- Тапқан жауаптарыңды жаз.

ШЫГАРМАШЫЛЫҚ ҮЗІЛІС

8. Жұмбақты оқып, шешуін тап.

Ағайынды жетеуінің
Жұмысы бар бесеуінін,
Жұмысы жоқ екеуінің.

- Сызбадагы апта күндерін ата және сол күндері не істегеніңді әңгімелі.

Сағаттың шығу тарихын зерттеймін

39

Тура және ауыспалы мағыналы сөздер

9. Жұмбақты оқып, шешуін тап.

Таңдайы так, так,
Талмайтын неткен жақ!
Бір өзінде екі тіл,
Сөйлемейді бірақ.

- Жұмбақтағы қарамен берілген сөздерге назар аудар. Бұл сөздер нені білдіреді?
- Тіл сөзі қандай мәғыналарда қолданылады?
- *Сагат* не үшін керек?
- Суреттегі сағаттарға қара. Суреттер бойынша сағаттың шығу тарихын болжап көр.
- Отбасы мүшелері қай сағат түрін пайдаланады? Сен өзің қай сағат түрін қолданасың?

10. Берілген сөздер тобын пайдаланып, сөйлем құрап жаз.

Алтын уақыт, алтын сағат.

- Берілген сөздер тобында *алтын* сөзі қандай мәғынада қолданылып түр деп ойлайсың?
- *Алтын уақыт* деп неліктен айтады?
- Өзің уақытты қалай пайдаланасың? Осы сұрақтың жауабын топта талқылауға қатыс.

Сөздер өзінің негізгі мәғынасынан басқа мәғынада да қолданылады:

тіл *дene мүшесі - тұра мәғына*
сағаттың тілі - ауыспалы мәғына

11. Тиісті тыныс белгісін қойып, өлеңді көшіріп жаз.

**Жаз көрпені кісі күт,
Конақ келсе үйге құт.
Жаз әріпті сандарды,
Жазу – өнер сындарлы*.**

«Балдырган» журналынан

- Қарамен берілген сөздердің магынасын түсіндір.
- Өзің үйге келген қонақты қалай қарсы аласың? Ойынмен беліс.

12. Мәтінді оқы.

40

Уақыт есебі

Бір сабакта мұғалім:

– Міне, қазір көктем. Құн ұзарып, түн қысқарып келеді. Енді бір айдан соң, яғни жаз кезінде күн бір сағатқа ұзарады, – дейді.

Бір ай өтеді. Сабакта жыл мезгілдері туралы әңгіме болады. Мұғалім осы сыныпта оқитын Қожанасырды тақтаға шақырып:

– Ал, Қожанасыр, сен айтшы, бір тәулікте қанша сағат бар? – деп сұрайды.

– Басқа мезгілдерде жиырма төрт сағат, ал жаз кезінде жиырма бес сағат бар, – депті.

«Мен оқимын, ойлаймын, ойнаймын» кітабынан

- Мәтін мазмұны бойынша бір-біріңе сұрақ қой.
- Құн ұзарғанда тәуліктегі сағат саны өзгере ме?
- Қожанасыр нені түсінбеді деп ойлайсың?

- Қожанасырдың орнында болсан, қалай жауап берер едің?
- Мәтіндегі қарамен берілген сөздердің қандай мағынада қолданылып тұрғанын түсіндір.

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҮЗІЛІС

 13. Суретте көрсетілген 12 әріптен 21 сез шығарып көр. Ол үшін ешқандай әріп тастамай рет-ретімен оқы бер.

- Тапқан сөздерінді жаз.
- Жазған сөздердің мағынасын түсіндір.

 14. Өлеңдегі қарамен берілген *бұрыш сезінің* екі мағынада қолданылып тұрғанын дәлелде.

Мен таба алмай бұрышты,
Қарадым бар қуысты.
Таусылған соң шыдамым,
Інімнен кеп сұрадым.
Мен іздесем **бұрышты**,
Көрсетті-ау ол **бұрышты**.

Отепберген Ақылбекұлы

Хронологиялық даталардың көмегімен өмірбаянымды жазамын

Түбір сез және туынды сез

41 15. Мәтінді рөлге бөліп оқы.

Атасы Бекжанның білуге деген құштарлығына ерек-шешен қояды*. Ылғи жән сілтеп отырады да, жиі пысықтайды.

- Бекжан, сен кімнің баласысың?
- Атамның баласымын.
- Өзің кімсің?
- Қазақпын.
- Қайда тудың?
- Алматы қаласында.
- Сен қай тілде сөйлейсің?
- Қазақ тілінде сөйлеймін.
- Отаныңды білесің бе?
- Білемін, менің Отаным – Қазақстан!
- Ержеткенде Отаныңа қызмет етесің бе?
- Барлық күш-жігерімді Отанымға арнаймын!..

К. Игілік

- Мәтін арқылы Бекжанның өмірбаянын біле алдың ба?
- Бекжанның өмірбаянын білу үшін сендер қандай сұрақ қояр едіңдер?
- Сұрақ қою үшін төмендегі ақпаратпен таныс.

Өмірбаян дегеніміз – адамдардың өмірі тұралы өңгіме. Өмірбаян адамның туған жылы, айы, күнінен басталады. Одан кейін тұрған мекенжайы, отбасында қанша адам тұратыны тұралы баяндалады.

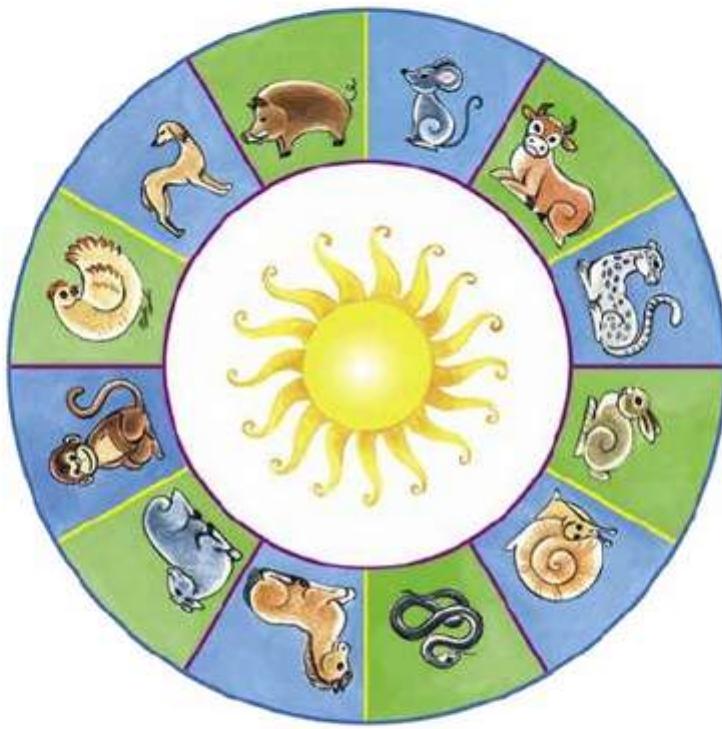
өмірбаян

- *Ата – ататай, қазақ – қазақша сөздерін* салыстыр. Олардың мағынасындағы өзгерісті байқа.
- Өз өмірбаяныңды жаз.
- Туған-тұысқандарыңды қалай жақсы көресің? Сезіміңді қалай білдіресің? Үм-ишара арқылы көрсет.

16. Суретте берілген жануарлардың атын пайдалану арқылы мәтінді толықтырып жаз.

Халықтың жыл санау есебінде 12 жыл аты бар. Қазақша жыл санау бойынша жылдар былай аталады:

- Тышқанның қалай жыл басы болғанын есіце түсір.
- Қарамен берілген сөздерге назар аудар, олардың түбірін тап.

Түбір сөзге жүрнақ жалғау арқылы жасалған сөзді туынды **сөз** дейді: *татулық, достық, жазушы*.

ШЫГАРМАШЫЛЫҚ ҰЗІЛІС

17. Ойлан, тап.

Бір үлкен кісі сұраған соң жасымды айтып едім, «Е, қозы жасында* екенсің гой», – деді.

Түсінбесем де, қайта сұрауға ұялдым. «Қозы жасы» деген нені білдіреді?

- Сұрақтың жауабын сөздіктен біліп ал.

18. Мәтінді оқы.

42

Ұтымды жауап

Болашақ суретші бала бір күні: «13 жыл қой бақтым. Енді оқымын. Тақың қуат болса да, мұрат емес», – деп, Жаркентке жаяу кетеді.

Жаркентте байларға жалшы болып, аздаған тын-тебен* табады. Ол ақшасына қағаз, бояу сатып алатын. Әбілхан жиырма бес жасқа келгенде оқу ізден, Алматыға жол тартады. Оның небары екі сыныптың білімі болды. Атақты суретші Николай Гаврилович Хлудовқа салған суреттерін көрсеткенде, ол баланың өнеріне қайран қалыпты. Сурет салуды қайдан және кім үйреткенін сұрағанда, Әбілхан Қастеев:

«Таудың бұлағынан,
Койдың құлағынан,
Анамның киізінен,
Ешкімнің мүйізінен», –

мұсін

деп жауап берген екен.

Әміртай Борисовтен

- Мәтін кім туралы?
- Ә. Қастеев туралы не білесің?

- Ө. Қастеевтің Н.Г. Хлудовқа берген жауабын топта талқыла.
- Ол неліктен солай жауап берді?

- Мәтін кімнің атынан баяндалып тұр?
- Мәтіннен туынды сөздерді тап.

19. Мақалдың қатесін түзеп жаз.

білімді жастан ақыл шығар,
Ақылды қарттан нақыл шығар

- Туынды сөздерді тауып, оларды сөз құрамына талда.
- Мақалдың мағынасын қалай түсінгенінді айт.

20. Берілген жүрнақтарды қандай сөздерге қосып жаңа сөз жасауға болады?

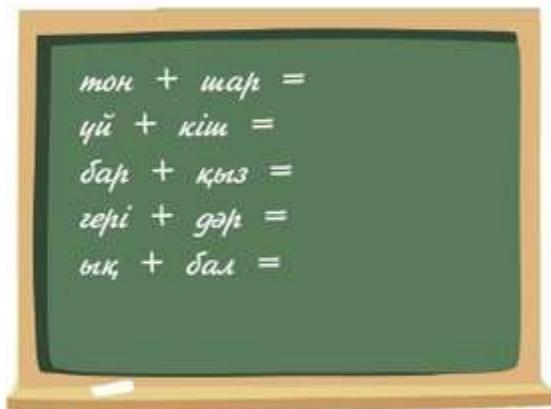

- Жаңа сөздердің мағынасын түсіндір.

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҮЗІЛІС

21. Бір дыбыс екі рет қайталанбайтындей етіп жаңа сөз жасап жаз.

Тұбірлес сөздер

43 22. Мәтінді тында.

Мен, Әбілхан Қастеев, 1904 жылы Алматы облысының Жаркент өңіріндегі Шежін ауылында дүниеге келдім.

Еңбек жолымды 1928 жылы Түркібте **Түркіб** қара жұмыстан бастадым.

Николай Хлудовтың студиясында 1929–1932 жылдары оқыдым.

1944 жылы Қазақстанның халық суретшісі атағын алдым. 1945–1956 жылдары Қазақстан Суретшілер одағын басқардым. Өнерден бөлек оқытушылық және қоғамдық жұмыстармен де айналыстым.

- Мәтін мазмұны бойынша бір-біріңе сұрақ қой.
- Осы мәтінді «Утымды жауап» мәтінімен салыстыр. Мәтіндердің ұқсастығы неде? Айырмашылығы ше?
- Досынан сұрап алып, оның өмірбаянын айтып бер.
- Мына кесте бойынша әңгімеле.

1904 жылы	1928 жылы	1929–1932 жылдары	1944 жылы	1945–1956 жылдары

• *Сурет – суретші, мал – малшы сөздерін өзара салыстыр. Олардың түбіріне назар аудар.*

Бір түбірден тараған сөздерді **түбірлес сөздер** деп атайды: *біл – білім – білімді – білгіш; өнер – өнерлі – өнерпаз.*

23. Жас атауларын өсу ретіне қарай жүйелеп жаз.

Нәресте, сәби, бәбек, балақай, бүлдіршін, бала.

- Түбірлес сөздерді тап.

24. Жаңылтпашты жатқа жаз.

бүлдіршін

Шежіреші* кісі шежіре* айтты,
Ішіндеңі шежіресін шешіле айтты.

Есекен Елубай

- Түбірлес сөздерді тап, олардың мағынасын түсіндірмे сөздіктен біліп ал.

25. Суретке қара. Түбірлес сөздерді оқы.

оқу
оқушы
оқулық
оқуға

- Қай сөз түбірлес сөздер тобына жатпайды? Неліктен? Себебін дәлелде.

26. Мәтінді оқы.

44 Ертеде ағашты түрмис пен шаруашылыққа жарамдылығына қарай отындық*, кәделік* ағаш деп екі топқа бөлген. Шеберлер ағаштан әртүрлі бүйымдар жасап, кәдеге жаратқан.

сурегі

Ағашты кескен кезде сурегіндегі* шеңберлердің салынына қарап жасын анықтайды. Олар жасына қарай мынадай түрлерге бөлінеді: балғын*, жас, толық өсіп жетілмеген, толық өсіп жетілген, көп тұрып қалған ағаштар. Балғын, жас ағаштарды кесуге қазақтар «көктей соласың»* деп тыйым салады. Кәрі, қураган ағаштарға кесіледі. Мұндай ағаштар отынға пайдаланылады.

«Шаңырақ» кітабынан

- Сұрақтарға жауап бер:

1. Неліктен ағаштар отындық, кәделік болып бөлінеді?
  2. Ағаштың жасына қарай қандай түрлері бар?
  3. Жас ағашты неге кесуге болмайды?
  4. «Көктей соласың» деп неліктен айтады? Себебін топта талқыла.
- Мәтіннен түбірлес сөздерді тап.
  - Мәтіннен түсініксіз сөздерді тауып, мағынасын түсіндірмे сөздіктен біліп ал.

27. Берілген сөздерден туынды сөздер жасап жаз.

бала
сый
ек

лық
ін
дік
лау
ші
мен
кан
қай
лы
лық

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҮЗІЛІС

28. Ойлан, тап. Суреттегі адамдардың жасына қай ағаш түбірі сәйкес келеді?

29. Сұрақтарға жауап жаз.

1. Күн мен түн теңелетін кез?
2. Ең ұзақ күн қашан болады?
3. Ең ұзақ түн қашан болады?
4. 365 күн неше жылға тең?

Уақыт әлеміне саяхат

45

Тұбір мен қосымшаның жазылуды

30. Мәтінді тында.

Жоғалтып алған күн

Бірде Витяның ағасына досы келеді. Ол бір күрсініп алып, малақайын лақтырып жіберіп:

– Бір күнімді жоғалтып алдым! – дейді.

Досы кеткеннен кейін Витя ағасынан:

– Күнді жоғалтып алу мүмкін бе? Олар бір-бірінен аумайды ғой! – деп таңданады.

– Уақыт мәлшеріне қарай күндердің бәрі бірдей, бірақ олар бір-бірінен жасалған істер және тындырылған әрекетке байланысты ерекшеленеді, – деп, жауап бере отырып, ағасы ары қарай жалғастырады. – Адам баласының пайдалы іс жасамаған немесе көп білуге қажетті ешқандай әрекеттенбеген күні болса, онда ол бос өткен, жоғалып, жоқ санатында есептелетін күн деп аталады.

Сол күннен бастап Витя үйіңтар алдында бұл күні жасаған істері, білген мағлұматтараты жайында үнемі айтатын болды. Сол әңгіменің соңында:

– Бұл күнім босқа кеткен жоқ па? Мен оны жоғалтып алған жоқпын ба? – деп сұрайтын болды.

B. Осеева
Аударған A. Сейсенова

- Мәтін неліктен «Жоғалтып алған күн» деп аталған? Өз ойынмен бөліс.
- «Егер бір күннің ішінде пайдалы жұмыс бітірмесең, онда бұл күнінді босқа өткіздім деп есептей бер» нақыл сөзінің мәнін топта талқыла.
- Мәтіндегі қарамен жазылған сөздерге назар аудар. Түбір сөздерге қосымшалардың жуан, жіңішке болып жалғану себебі неде деп ойлайсың?

Түбір сөздің соңғы буыны жуан болса, оған жалғанатын қосымшалар да жуан болады: *адам+дар+дың*.

Түбір сөздің соңғы буыны жіңішке болса, оған жалғанатын қосымшалар да жіңішке болады: *сүрет+ші+лер*.

31. Көп нүктенің орнына тиісті сөздерді қойып, сөйлем қурап жаз.

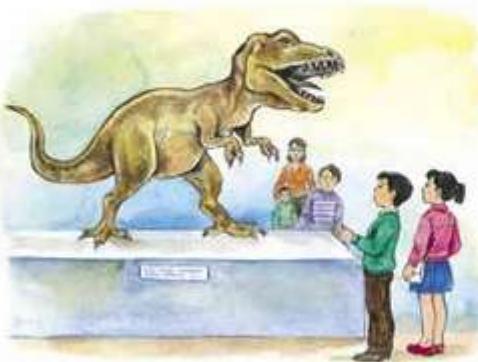
Уақыт ... (жылжиды, тоқтайды).

Сағат ... (өтеді, жүреді).

Уақыт тез ... .

32. Сурет бойынша әңгіме құра.

- Жұбыңа баянда.
- Оның құраган мәтініне өз пікірінді білдір.

46

Ұақытынды бағала

Түбір мен қосымша

33. Мәтінді тында.

Бір минут

Отбасында бәрі де өз уақытында жүріп-тұрғанды жақсы көретін. Тек Талғат қана үнемі кешігіп жүретін.

— Талғат, кел, тамағынды іш, — деп шақыратын шешесі.

— Қазір бір минуттан кейін барамын, — деп, Талғат кітабын оқи беретін. Бұл оның әдettегі жауабы еді. Үлғи осылай дейтін.

Бір күні мектепте шаңғы жарысы өтті. Талғат шаңғыны жақсы табетін. Бірақ ол жеңімпаз болған жоқ. Оның жолдасы бір минутқа озып келді. Талғат екінші орын алышп, үйге көңілсіз болып қайтты.

Талғат біраз ойланып, бір минуттың адам өміріндегі маңызын енді ғана түсінгендей болды.

Рафиқа Нұртазина, Ләйлә Асқар

- Мәтін мазмұны бойынша бір-біріңе сұрақ қой.
- Мәтіндегі негізгі ойды анықта.
- Талғат бір минуттың да рөлі бар екенін түсінді ме? Оны түсінуге не себеп болды?
- Мәтін мазмұнына өз ойынды қысқаша жаз.
- Мәтіндегі қаралып берілген сөздердің жазылуына назар аудар. Бұл сөздердің түбірін тауып, жазуда қалай өзгергенін айтып көр.

Қосымша жалғанғанда кейбір түбір сөздердің жазылуы өзгереді: *кітап* – *кітапбы*, *парақ* – *парағы*, *әріп* – *әрпі*, *халық* – *халқы*.

34. Суреттегі сөздерді жұптастырып жаз.

- Жұптасқан сөздерді салыстырып, түбір сөздің жазылуын өзгерткен қосымшаны ата.

35. Мақалды қатесін түзеп жаз.

Ел **көрікі** – мал,
Өзен **көрікі** – тал.

47

Түбір мен қосымшаның жазылуы

36. Өлеңді тыңда.

Түн

Үясына күн батып,
Айналаны түн басты.
Дала мұлгіп балбырап,
Жым-жырттыққа ұласты.

күнүзак

Біз де үйге беттедік,
Енді әткеншек теппедік.
Ойнасақ та күнүзак,
Құмарына жетпедік.

Тұнде тыныс аламыз,
Тез-ақ үйықтап қаламыз.
Жалғасына ойынның
Түсімізде барамыз.

Rахат Наурызбаева

- Өлең неліктен «Тұн» деп аталған?
- Балалар тұнде неге әткеншек теппейді?
- Тұн мезгілін күндізгі уақытпен салыстыр.

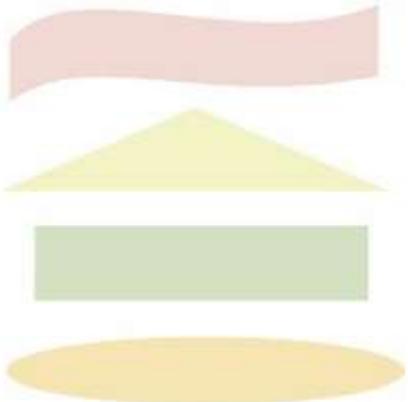
37. Мәтінді қатесіз әрі көркем жаз.

Күндіз күн шығады. Ол айналаға нұрын шашады.
Жер беті жап-жарық болады.

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҮЗІЛІС

38. Пішіндерді сәйкестендіріп, өлең құрап жаз.

Елеңдеп құлағы,

Еліріп тұрады.

Көреген қырағы.

Бекеннің лагы

Әбен Дүйсенов

- Жазған өлеңіндегі қарамен берілген сөздің түбірін тап.
- Түбір сөздің соңғы дыбысы неліктен өзгергенін түсіндір.

39. Ребусты шеш.

K

“”

40. Өлеңді тыңда.

48

Жеті жасар баласын
Жетпісте шал жетектеп,
«Қайда өлгі мектеп?» – деп,
Жетпіс келеді сүрініп,
Жеті келеді жүгіріп.
– Балам, балам, жақсы бол,
Міне, сенің мектебің.
Сабағыца зейін сал,
Ақылды бол тентегім, –
Деп, жетпіс бір күрсінді.
Жеті нені түсінді?..

Қасым Аманжолов

- Жетпістегі ата неге күрсінді деп ойлайсың? Оның неге күрсінгенін бала түсінді ме? Өз ойынмен бөліс.
- Қарамен жазылған сөздердің түбірін тап. Түбір сөздің жазылуындағы өзгерістің себебін түсіндір.

41. Сөздерді көшіріп жаз.

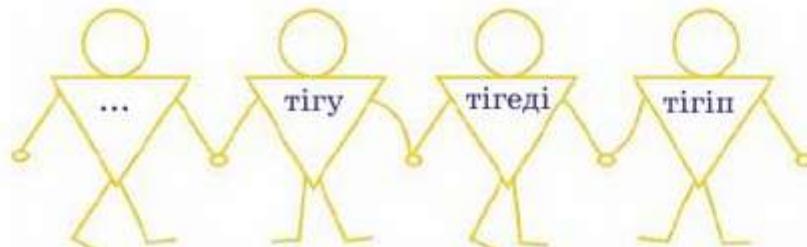
Халық – халқы, ерік – еркі, құлыш – құлпы, орын – орны, бәрік – бәркі.

- Сөздерді салыстыр. Түбір сөздің жазылуын өзгерткен қосымшаны ата.
- Сөздердің жазылуын есте сақта.

42. Тізбектің басында тұратын сөзді тап.

- Түбір сөздерді қатыстырып сөйлем құра.

43. Сөйлемдерді мәтін шығатындағы ретпен жаз.

Одан қалып қоюға болмайды. Уақыт тоқтамай сырғиды. Сондықтан бүгін істейтін істі ертеңге қалдырма.

- Жазған мәтін мазмұнына өз ойынды айт.
- «Уақыт құнды», «Уақытынды бағала» деп неліктен айтатынын топта талқыла.

49

НӘТИЖЕ САБАҚ

Мен не үйрәндім?

1. Мәтінді түсініп оқы.

«Сабақтың» о бастағы мағынасы тіпті басқаша. Араб тіліндегі «сабақ» сөзі «таңертең» деген мағынаны білдіреді. Оның ауыспалы екінші мағынасы – «таңертең келу». Оқудың көбіне ертеңгілікте басталатынын ескерсек, «сабақ» сөзінің «таңертең оқуға келу» мағынасын беретіндігін байқаймыз.

- Мәтінге ат қой.

- Мәтін мазмұны бойынша сұрақтар құрастырып жаз:

1. «Сабақ» сөзінің тұра мағынасы нені білдіреді?
2. ...
3. ...

2. Жұмбакты шеш және оны көшіріп жаз. Антонимдердің астын сыйз.

Мұртын сипап күн бойы,
Бетін сусыз жуады.
Тысырды аңдып түн бойы,
Тышқанды көп қуады.

- Қарамен жазылған сөздерді сөз құрамына талдаң, тиісті белгімен белгіле.

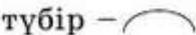
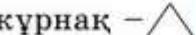
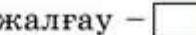
3. Берілген тақырып пен тірек сөздерді оқы. Бұл мәтінде не туралы айтылуы мүмкін?

Тақырып: Кітаптар мұны.

Tіrek сөздер: жыл соңы, мектеп кітапханасы, жыртылған кітап, сзыылған кітапша, мұндарын шағу, кітапханашы.

- Тақырып және тірек сөздермен шағын әңгіме құрастыр.
- Кітап, кітапша және кітапхана, кітапханашы сөздері қандай сөздер?

4. Берілген сөздердің түбірі мен қосымшасын ажыратып, кестедегі тиісті бағанга орналастыр.

Сөз	түбір - 	журнақ - 	жалғау -
кезекшіге	кезек	ші	ге
достықты			
сөздікпен			
іскер			
сыйлық			
уақыты			

5. Сөздерді оқы. Бәрі түбірлес сөз бола ала ма? Тек түбірлес сөздерді теріп жаз. Әр сөздің түбірін тиісті белгімен белгіле.

Бала, балақай, балақан, баламен, балалық.

Сый, сыйлау, сыйлық, сыйлы.

Ек, егін, егіндік, егінші, егінді.

50

БІЗДІҢ

Ж

О

Б

А

М

Ы

З

Тұбірлес сөздер

- Бір тұбірден қанша түшінды сөз жасауға болады?
1. Суреттерге қара. Сөздерді оқы.

кітапхана

кітап

кітапханашы

кітапша

2. Кез келген сөзбен сейлем құра.
3. Жоғарыдағы қай сөз қай сыйбага сәйкес келеді?

- Өзіңе ұнаған тұбірлес сөздермен осындай бет құрастырып көр. Сыныптастарыңың алдында қорғауға дайындал.

95

СӘУЛЕТ ӨНЕРІ

0

- Сөйлем туралы білетінімді *еске түсіремін*.
- Сөйлем мүшелері туралы *білетін боламын*.

Бастауыш
Баяндауыш
Тұрлауыш мүшелер
Тұрлаусыз мүшелер
Ала үарға үарғылады.
Дәлел – оғуыш.

- Сөйлемді жалаң, жайылмага ажыратуды;
- сөйлемді сөйлем мүшелеріне талдауды;
- сөйлем ішінде қолданылатын тыныс белгілерді (үтір, сзызықша) дұрыс қоюды;
- сөйлем мүшелерінің байланысын табуды *үйренемін*.

Сәulet өнері туралы не білемін?

51

Сөйлем мүшелері

1. Мәтінді тында. Тақырыбына қарап, мәтін мазмұнын болжа.

Сәulet деген не?

Бұрынғы заманда баспаналар бір-біріне өте үқсас еді. Өдette олар бұтақтардан, қамыстан, кейінірек сазбалышқтан тұрғызылды.

Ұақыт өте келе құрылыс салу ісі де өзгерді. Бай адамдар сәүлетті сарайларда тұрғысы келді. Ондай сарайларды тұрғызу үшін шеберлік пен терең білім қажет болды.

Тұрғын үйлерден басқа да құрылыштар – гибадатхана*, стадион, театр, кітапханалар салына бастады.

гибадатхана

Мұндай кешендер құрылышын ойлап тапқан адамды сәүлетші деп, ал олардың туындыларын сәүлет өнері деп атайды.

Сәүлет өнері – адамдардың әдемі және ыңғайлыш өмір сүруіне арналған өнер.

«Бейнелеу өнері» кітабынан

- Мәтін мазмұнына тірек болатын сөздерді тап.
- Мәтін бойынша бір-біріңе сұрақ қой.
- Сәүлетші деген кім? Мәтін сөздерін пайдаланып, жауап жазып көр.

2. Сөйлемдердің тыныс белгісін дұрыс қойып жаз.

Адамдар баспана салды баспаналар бір-біріне үқсас болды кейін тұрғын үйден басқа да құрылыштар салына бастады.

- Сөйлем туралы білетініңді еске түсір:

- 1) сөздер мағыналық жағынан бір-бірімен байланыста болады;
  - 2) аяқталған ойды білдіреді;
  - 3) бірінші сөзі бас әріптен бастап жазылады;
  - 4) соңына не ., не ?, не ! белгісі қойылады.
- Сөйлемдерде неше сөз барын анықта.
  - Алғашқы сөйлемдегі сөздерге сұрақ қой.

Сөйлем құрамындағы нақты сұраққа жауап беріп тұрган толық мағыналы сөздерді **сөйлем мүшелері** дейміз:

кім?   қайда?   не істеді?
Айдан мектепке келді.

3. Суреттегі ғимараттардың атауын қатыстырып, сөйлемдер күра.

- Құраган сөйлемдерінді жазып, әр сөйлемде неше сөйлем мүшесі бар екенін айт. Сөздің үстіне оған қойылатын сұрақты жаз.
кімдерге?   не?   қайтті?
Улғи: Балаларга Бәйтерек мұнарасы ұнады.

4. Жақшадағы сөздерді сөйлемнің мазмұнына қарай өзгертіп, мәтінді көшіріп жаз.

Алматы хайуанаттар бағына келушілер тоғанда жүзіп жүрген (ләйлек) қызыға қарайды. (Ләйлек) кек-құтанға үқсайды. Бірақ (ләйлек) қауырсыны ашық түсті болып келеді. Әрі бойы да биік.

- Екінші сөйлемде неше сөйлем мүшесі бар екенін тап.

Бастауыш

52

5. Мәтінді оқы.

Киіз үй – тарихымыздағы ең алғашқы сәулеттік құрылыш. Көшіп-қонуға ыңғайлы. Киіз үйдің жалпы салмағы жиһаздарымен қосқанда 300–400 келіге жуық.

Кереге, уық, шаңырақ, сы-қырлауық* – киіз үйдің негізгі бөлшектері. Кереге киіз үйдің негізгі қаңқасы болып есептеледі. жиһаз

- Сұрақтарға жауап бер.

1. Ата-бабамыз неліктен киіз үйді пайдаланған?
2. Киіз үйдің негізгі бөлшектеріне нелер жатады?
3. Кереге неден жасалады?

6. Сөйлемдерді көшіріп жаз.

Киіз үй тігілді. Атам төрге жайғасты. Балалар дала-да ойнады.

- Қарамен жазылған сөздердің астын сыз, оларға сұрақ қой. Бұл сөздер қимыл иесі болып тұрғанын байқа.

Қымыл, іс-әрекеттің иесін білдіретін сөзді бастауыш дейді. Бастауыш кім? кімдер? не? нелер? кімі? кімің? несі? нең? деген сұрақтарға жауап береді: *Ауылдан әкесі келді.*

7. Суретке қара.

- Сурет бойынша әңгіме құрап жаз.
  - Жазған сейлемдеріңнен бастауышты тап.
8. Мына нақыл сөздерді көркем жаз.

1. Шаңырағың шайқалмасын.
  2. Керегең кең, екі босағаң тең болсын.
- Нақыл сөздердің мағынасын қалай түсінетініңді айт.
  - Киіз үйге қатысты тағы қандай нақыл сөздерді білесің?
  - Алғашқы сейлемді сейлем мүшесіне талда.

Баяндауыш

53

9. Мәтінді түсініп оқы.

Киіз үй тегіс жерге тігіледі. Ол үшін алдымен керегелер шеңберлене керіліп, бір-біріне таңғышпен біріктіріп **байланады**. Содан кейін есік **орнатылады**. Керілген керегені айнала басқұр **тартылады**. Бұдан соң үйдің тұра ортасында тұрган қолында бақаны бар қарулы жігіт шаңырақты жоғары **көтереді**. Көтерілген шаңыраққа айнала уық шаншылып, оның екінші басы керегеге **байланады**. Оған киіз жабылып, үстін арқанмен бастыра тартып **байланғанда** ғана киіз үй тігіліп болды деп есептеледі.

«Ол кім? Бул не?» кітабынан

- Мәтін мазмұны бойынша бір-біріңе сұрақ қой.
- Мәтіннен өзің бұрын естімеген жаңа сөздерді тап.
- Тапқан сөздеріңің мәғынасын сөздіктен біліп ал.
- Мәтіндегі қарамен жазылған сөздерге сұрақ қой. Бұл сөздер нені білдіреді? Олар сөйлемнің қай мүшесіне қатысты?

Бастауыштың ісін, қимылын білдіретін сөздерді **баяндауыш** деп атайды. Баяндауышқа **не** істеді? **не** қылды? **қайтті?** деген сұрақтар қойылады: **Дана окыды. Найзагай жарқылдады. Асан окып отыр.**

10. Сөйлемдерді көркем жаз.

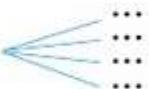
Киіз үй тегіс жерге тігіледі. Кереге басқұрмен тартылады. Шаңыраққа уық шаншылады.

101

- Баяндауыштарды тауып, астын сыз. Бұл сөздер сөйлемнің қай мүшесіне қатысты екенін сзып көрсет.

Улгі: Киіз үй тегіс жерге тігіледі.

11. Берілген сөздерге қатысты құмылды білдіретін сөздер тауып айт.

Оқушы

Су

- Бұл сөздер сөйлемде қандай мүше болып тұр?

12. Құрамында б және л дыбыстары бар сөздер құрастырып айт.

б		л	
б		л	
б		л	

- Сол сөздерді қатыстырып сөйлем құрап жаз. Бастауыштың астын – бір, баяндауыштың астын екі сзықпен сыз.

Улгі: Бұлан орманда мекендейді.

54

Бастауыш пен баяндауыштың арасына
қойылатын сзықша

13. Мәтінді тыңда.

Астанадан алты шақырым жерде Құлагерге ескерткіш орнатылған. Ескерткіш «Астана–Көкшетау» тасжолының бойында тұр. Құлагердің мүсіні мыстап құйылған.

Құлагер – әйгілі Ақан серінің тұлпары. Ақан он алты-он жеті жасынан өнге, өлеңге, домбырага өуес* болады.

Олжас Қабділ Рашидтөн

- Мәтіннен өзіңе қандай жаңа ақпарат алдың?
- Ол ақпараттар саған үнай ма? Үнаса, неліктен?
- Өз өлкенде қандай ескерткіштер бар?
- Мәтіндегі қарамен жазылған сөйлемдерді көшіріп жазып, сөйлем мүшесіне талда. Олардың тыныс белгісіне назар аудар.

14. Сөйлемдерді оқы.

Әділет – оқушы. Әділет оқыды.

Сәуле – биши. Сәуле биледі.

Алма – жеміс. Алма пісті.

- Екі бағандагы сөйлемдердің баяндауышын тауып, оларға сұрақ қой.
- Екі бағандагы сөйлемдердің баяндауышын салыстыр.

Бастауыш та, баяндауыш та зат есімнен жасалса, бастауыштан кейін **сызықша** (–) қойылады: Әмір – қүйші. Алматы – сәулетті қала.

15. Мақалдардың қатесін түзеп, көшіріп жаз.

1. Отан қуат, отбасы шуақ.
2. Мектеп кеме, білім теңіз.
3. Ас атасы нан.

ШЫГАРМАШЫЛЫК ҮЗІЛІС

16. Көп нүктенің орнына тиісті сөзді қойып, өлеңді оқы.

Қасқырдың қаруы – ...

куші

Есектің қаруы – ...

уы

Бүркіттің қаруы – ...

tici

Жыланның қаруы – ...

тырнары

Ескен Елубай

- Өлеңдегі сызықшаның қойылу себебін түсіндір.

Тұрлаулы мүшелер

- 55 17. Оқы. Сейлемдерді сызбамен сәйкестендір. Қай сызба қай сейлемге сәйкес келетінін түсіндір.

Карлығаштар ұшты.

Не? Не қылды?

Жаңбыр жауды.

Нелер? Қайтті?

- Бұл сейлемдегі сөздер қандай сұраптарға жауап береді?

Бастауыш пен баяндауыш – сейлемнің тұрлаулы мүшелері.

18. Мәтінді түсініп оқы.

Отырар – көне қала. Қаланың орны Отырартөбе деп аталады. Бұл жерде қыш ыдыстардың қалдықтары көп.

Отырар қаласында ұлы ойшыл Әбу Насыр әл-Фараби туған.

Отырарда сәулетті сарайлар мен мешіттердің болғанын дәлелдейтін жәдігерлер* көптеп кездеседі.

«Қазақстан тарихы» оқулығынан

- Мәтінде қандай қала туралы айтылған?
- Қарамен жазылған сөйлемнен түрлаулы мүшелерді тап. Сызықшаның қойылу себебін түсіндір.

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҰЗІЛІС

19. Ребусты шеш. «Қала» сөзінен екі сөйлем құрап жаз. Ол сөз бірінде – бастауыш, екіншісінде баяндауыш болсын.

30' "1' қар – " аққала

- Бір сөздің екі сөйлемде екі түрлі сөйлем мүшесінің қызметін атқару себебін түсіндір.
- Екінші сөйлемде сызықшаның қойылу себебін түсіндір.

20. «Кім келіспейді?» ойыны. Ойынның шарты: ойын бастауышы төмендегі сөйлемдерді тақтага жазып, оны түрлаулы мүшелерге талдаң беруді талап етеді. Талдауға шыққан оқушының пікіріне «Кім келіспейді?» деген сұрақ қояды. Келіспегендер ез пікірлерін дәлелдейді.

Оз пікірінің дұрыстығын дәлелдей, дұрыс талдаған оқушы ойын бастаушы болады.

1. Арман Тәуелсіздік сарайына бармақшы.
2. Апасы Түркістанда тұрады.
3. Ол таңертең Баянауылға соқты.
4. Біз Астананы араладық.

Тұрлаусыз мүшелер

56 21. Мәтінді тында.

Алматыдағы Абай атамыздың ескерткішінің авторы – Қазақстанның халық суретшісі Хакімжан Есімханұлы Наурызбаев.

Ұлы Отан соғысы жылдары республикамыздың үкіметін басқарған Нұртас Оңдасынов Қостанай облысын іссапармен аралай жүріп, Ұзынкөлге де соғады. Аудан басшысының кабинетінде сазбалышықтан жасалған әртүрлі мал пішіндеріне көзі түседі. «Мұны жасап жүрген кім?» дейді бірден. Сөйтсе, олардың иесі Хакімжан есімді балаң жігіт екен. «Оқуға жүр» дейді. Ол үйде жұмыс істейтін өзі ғана екенін, анасы мен жас бауырларын тастанап кете алмайтынын айтады. Нұртас аға Алматыға оралысымен Хакімжанның отбасына көркемсурет мемлекет тарапынан жағдай жасатып, өзін Мәскеу көркемсурет училищесіне оқуға жібертеді.

Хакімжан аға мұсін өнерінің хас шебері еді.

Тілеуберді Мендеңшұлынан

- Мәтін кейіпкері саған ұнады ма?
- Оның қай қасиеті ұнады?
- Хакімжан ағаны «мұсін өнерінің хас шебері» деп неліктен айтады? Өз ойынмен бөліс.
- Х. Наурызбаевтың мына ескерткіштерден басқа тағы қандай мұсіндік шығармаларын білесің?

Шоқан Ұәлиханов

Абай

Жамбыл

22. Тиісті тыныс белгісін қойып, сөйлемдерді көшіріп жаз.

Нұртас аға Ұзынкөлге келді ол **Хакімжанға** көмектесті оны **Мәскеуге оқуға** жібертті.

- Қарамен берілген сөздерге сұрақ қой.

Сөйлемдегі бастауыш, баяндауыштан басқа сөйлем мүшелерін түрлаусыз мүшелер деп атайды. Оларға қандай? кімге? неге? қашан? қайда? т.б. сұрақтар қойылады.

23. Суреттерге қара. Астындағы сөйлемдерді оқы.

— тоқылдатты.

— үшты.

Кеме ....

- Соңғы сәйлемде қандай сөз түсіп қалған? Ол сәйлемнің қандай мүшесі: бастауыш па, өлде баяндауыш па? Өз жауабыңды түсіндіріп айт.
- Осы сәйлемдерге түрлаусыз мүше қосып жаз.

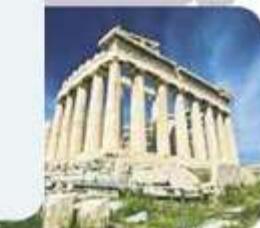
24. Өлеңді оқы.

57

Даңқты* қалалар

Қалалар бар әлемде
Тамсандырған халықты.
Ол қалалар әр елде
Несіменен даңқты:
Париж – Эйфель мұнарасымен,
Москва – Кремлімен,
Вашингтон – Ақ үйімен,
Афина – Акрополімен,
Алматы несімен әйгілі?

Есken Елубай

- Өлеңдегі сұраққа жауап бер.
- Өлең неліктен «Даңқты қалалар» деп аталған?
- Суреттегі көріністер не себепті әйгілі екенін дереккөздерден біліп ал.

108

25. Катесін түзеп жаз.

Ейфель мұнарасы – әлемдегі ең биік құрылыштардың бірі. Оған саяхатшылар көп барады.

- Сейлемдерді сейлем мүшесіне талда.

26. Ойлан, тап.

Айтыңдаршы ал енді,
Ұлы қорған бар елді.
Айтыңдаршы ал енді,
Пирамида бар елді.

- Жауабынды жаз.

27. Төмендегі сейлем мүшесіне талдау үлгілеріне назар аудар.

1. Сейлемдердегі қимылды, іс-әрекетті білдіретін сөзді тап. Оған *не істеді?* *не қылды?* *қайтты?* сұрақтарының тиістісін қой. Осы сұрақтарға жауап беретін сез **Баяндауыш** болады. Баяндауыштың астын екі сзызықпен сыз.

2. Сейлемдердегі қимыл, іс-әрекеттің иесін анықта. Сол сезге сұрақ қой. Егер ол сез *кім?* *нелер?* *кімдер?* *нелер?* сұрақтарына жауап берсе, онда ол **бастауыш** болады. Оның астын бір сзызықпен сыз.

3. Сейлемдердегі өзге сездерге сұрақ қой. Олар сейлемнің тұрлаусыз **мүшелері** болады. Тұрлаусыз мүшелердің астын ирек сзызықпен сыз.

4. Сейлем мүшелерінің байланысын сызбамен көрсет: **Оқушылар саяхатқа шықты.**

28. Жоғарыдағы сейлем мүшелерінің талдау үлгісін басшылыққа алып, төмендегі сейлемдерді талда.

1. Ескерткіштер қорғауға алынған. 2. Сәулетшілерді кездесуге шақырдық. 3. Астана сәулетті құрылышымен ерекшеленеді. 4. Мен өскенде сәулетші болғым келеді.

Сөйлем мүшелерінің байланысы

58 29. Мәтінді түсініп оқы.

Мен – Астана қаласының кішкентай тұрғынымын. Астана өте әдемі. Қалада неше тұрлі ойын-сауық орталықтары бар. Сәулетті ғимараттар өте көп. Өскенде туған қаламның өркендеуіне өз үлесімді қоссам деймін.

ойын-сауық

«Жыл он екі ай» кітабынан

- Мәтін не туралы? Оған ат қой.
- Астанадағы сәулетті ғимараттар туралы білетініңді айт және оларды дереккөздерден қарап толықтыр.
- Сызба арқылы сұрақ қойып, өзара байланысқан сөздер тобын тап.

Мен – Астана қаласының кішкентай тұрғынымын.

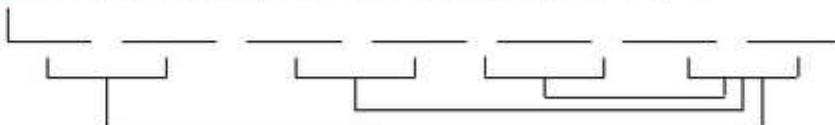

Сөйлем мүшелері мағынасына қарай өзара байланысып айтылады. Олардың байланысы сұрақ қою арқылы анықталады.

30. Мәтінді көркем жаз.

Астана – еліміздің ордасы. Маған өз қалам өте үнайды. Астана қаласы күн сайын көркейіп өсіп келеді.

- Сөйлемдегі сөздердің байланысын тап.
- Мына сызбага қай сөйлем сәйкес келетінін айт.

31. Сызба бойынша тиісті сөйлем мүшелерін тауып жаз.

32. Тақырыбы бойынша өлең мазмұнын болжа. Сонан соң өлеңді оқы.

59

Құрылышы

Қолда темір қалағым,
Создан сарай қаладым.
Алматыдан аумайтын
Әсем қала саламын.

Шекербек Садыханов

- Ал сен өз қалаңа қандай сөүлөтті гимараттар салар едің?

33. Көңіл қойып оқысан, екі жолдан тұратын мақал шығады. Сол мақалды тауып жаз.

А $\frac{К}{С}$ ыл $\frac{Ж}{Т}$ астан шығады.

- Сөйлем мүшелерінің астын тиісті сызықтармен сыз.
- Сөйлем мүшелерінің байланысын сызып көрсет.

34. Суреттегі зат атауларының алғашқы әріптерінен сөз құрап оқы.

- Шыққан сөз туралы не білетініңді айт.

35. Сейлемдерді магыналық байланысына қарай мәтін шығатындағы етіп жаз. Мәтінге ат қой.

1. Жандос пен Гүлназ коңыки теуіп жүр.
  2. Ол әлі өздігінен коңыки тебе алмайды.
  3. Айжан мұнда бірінші рет келген еді.
  4. Балалар мұзайдынға келді.
  5. Оған достары көмектесті.
- Медеу мұзайдыны сәулет өнеріне жата ма? Ойынмен бөліс.

Жалаң және жайылма сөйлем

60

36. Мәтінді түсініп оқы.

Бейнелеу өнерінің табиғатты бейнелеген түрі **пейзаж** деп аталады. Пейзаж бейнелеу өнерінің әрбір түрінде кездеседі. **Пейзаж маган өте үнайды.**

Егер суретте адам бейнеленсе, ол жанр **портрет** деп аталады. Суретте қозғалмайтын заттар да бейнеленуі мүмкін. Бейнелеу өнерінің бұл түрі **натюрморт** деп аталады.

«Бейнелеу өнері» кітабынан

- Бейнелеу өнерінің тағы қандай жанрлық түрлерін білесің?
- Саған бейнелеу өнерінің қай жанры үнайды?
- Мәтіндегі қаралып берілген сөйлемді көшіріп жаз. Соңан соң түрлаусыз мүшени алып тастап жаз. Екі сөйлемді салыстыр.

Жай сөйлем жалаң, жайылма болып екіге бөлінеді. Бастауыш пен баяндауыштан құралған сөйлемді **жалаң сөйлем** дейді: **Жазира биледі**.

Тұрлаулы мүшелерден басқа тұрлаусыз мүшелері де бар сөйлемді **жайылма сөйлем** дейді: **Жазира әдемі биледі**.

37. Жалаушадағы әрбір сөздің қай суретке тиісті екенін тап.

38. Жұмбакты оқып, жатқа жаз.

Тұнде күндіз болды,
Жерге жүлдyz қонды.

- Жай сөйлем түрлерін ажырат.
- Сөйлем мүшелерінің байланысын сызбамен көрсет.

39. Сызбаны толықтыр.

НӘТИЖЕ САБАҚ

61

Мен не үйрәндім?

1. Мәтінді түсініп оқы.

Сәулет кереметтері

Кейбір ғимараттар келушілерді ерек-
ше сәулетімен тамсандырады. Қытай-
дағы Ұлы Қытай қорғанына жыл сайын миллиондаған
саяхатшылар келеді. Ал Үндістандағы Тәж-Махал –
сәулет өнері мен сұлулықтың сөз жетпес ғажап туынды-
сы. Тәж-Махал мәрмәрінің түсі маусым-
нан маусымға дейін сағат сайын өзгеріп
отырады деседі.

миллион**мәрмәр**

- Сұрақтардың көмегімен мәтінге жоспар құр.

Сұрақтар	Жоспар
<p>1. Миллиондаған саяхатшылар келетін корған қалай аталады?</p> <p>2. Үндістандағы ғажап туынды қалай аталады?</p> <p>3. Тәж-Махалда нениң түсі өзгеріп тұрады?</p>	

- Жоспар мен тірек сөздерді пайдаланып, мәтіннің мазмұнын жаз.

Tіrek сөздер: сәулет кереметтері, тамсандыру, Ұлы Қытай қорғаны, миллиондаған халық, Тәж-Махал, мәрмәрдің түсі, маусымнан маусымға дейін, сағат сайын өзгеріп отыру.

2. Сөздерден сөйлем құрап оқы, оларды сөйлем мүшелеріне талда.

- Құраган жалаң, жайылма сөйлемдерінді тиісті пойыз вагондарына орналастыр. Бұл сөйлемдердің бір-бірінен айырмашылығы неде?

3. Сызбаны толықтыр.

4. Мәтіндегі көп нұктенің орнына тұрлаулы мүшелердің бірін қойып оқы.

— Мен — ... . Сөйлемде менің мойныма ұшан-теңіз жауапкершілік жүктеледі. Мен сөйлемдегі ойдың иесімін. Менсіз сөйлем басы жоқ серке тәрізді. «Кім? Не?» деп сұрай келген жан болса, мені көп қиналмай-ақ бірден тауып алады. Рас, кейде көзге түспей жасырынып та қаламын. Бірақ ол менің кінәм емес.

Бердібек Соқпақбаев

- Ушінші сөйлемді сызбамен алмастыр.

62

БІЗДІҢ

Мақал-мәтелдер

• Мақал-мәтел – бейнелі және мәнерлі сөйлеу құралы. Мақал-мәтелдер сөйлеммен беріледі.

1. Мақалдарды оқы. Олардың мағынасын түсіндір. Сөйлем мүшелеріне талда.

1. Өнер өрге жүзгізеді. 2. Еңбек ептілікті сүйеді. 3. Асыл тастан шығады, өнер жастан шығады. 4. Ер қадірін ел білер, зер қадірін зергер білер.

2. Әңгімені оқы. Әңгіменің бұлай аталу себебін түсіндіріп көр.

Бұлақ көрсөң, көзін аш

Ыбырай атамыздың «Таза бұлақ» деген әңгімесін оқыған боларсыңдар. Олай болса, әр бала жазда кездесе

қалса, бастаудың көзін, бұлақтың жолын аршып, оларды шөп-шаламнан, лай-батпақтан тазалай жүрсе, үлкен ғанибет. Сол үшін бабаларымыз «Бұлақ көрсөң, көзін аш!» деп өситет қалдырган.

Сандияр Ақаев

3. «Мақал-мәтелдер» кітабынан жалаң сөйлемнен тұратын 5 мақал, жайылма сөйлемнен тұратын 5 мақал тауып жаз. Сөйлем мүшелерінің астын тиісті сызықтармен сызып көрсет.

- Тапқан мақалдарының мағынасын түсіндіріп бере аласың ба?
- Қай мақалмен әңгіме құрауга болады? Сол мақалмен әңгіме құрап көр.
- Мақалды қатыстырып құраган әңгіменді сыныптастарыңың алдында қорға және бағала.

Бақылау диктанты.

63–64

ОҚУЛЫҚТАФЫ ҚЫН СӨЗДЕРДІҢ ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІГІ

Ағаштың діңі – ағаштың бұтақ тарайтын негізгі бөлігі.

Ашы сөз – ызалы сөз, қатты айтылған кейіс сөз.

Әуес – үйір; құмар, құштар; женсік, таңсық; жақсы көретін, ұнататын.

Балғын – әлі өсіп-жетілмеген, балауса (өсімдік); жас, балауса; сүйкімді, нәзік.

Бүрісу – суықтың, аяздың әсерінен тоңу.

Гранит тас – жер қыртысында өте көп тараган магмалық тау жынысы.

Гибадатхана – құдайға құлшылық ететін орын (үй, гимарат, мешіт).

Даңқты – даңқы шыққан, атақты, әйгілі.

Ден қою – көңіл бөлу, назар аудару.

Жарымжан болу – кемтар, мүгедек, дімкәс болу.

Жасқану – жүрексіну, қаймығу, имену.

Жәбірлеу – зорлық-зомбылық жасау, қиянат көрсету, ұрып-соғу.

Жәдігер – өте құнды ескі мұлік.

Жылға – қар, жаңбыр сұы ағатын шағын өзекше.

Зеңгір – аспан түстес, көк, көкшіл; биік, зәулім, заңғар.

Инабатты – ибалы, әдепті, ізетті, ілтипатты.

Кәделік (ағаш) – кәдеге, іске жарайтын ағаш.

Кейіді – ренжіді, қынжылды, налыды.

Кенелу – байлыққа, молшылыққа ие болу; қарық болу.

Кертіп тастау – бунақтап кесіп тастау.

Кескін – бет-пішін, әлпет, келбет.

Көк жүзі – көк, аспан, аспан әлемі.

Көктей солу – жастай өлу, қыршынынан қылу.

Кекірегіне наң пісу – өзін жоғары санау, өз-өзінен ісініп-кебіну, мақтану.

Қабыршық мұз – жаңа қатқан жұқа мұз.

Қалышылдау – қатты тоңу, қалш-қалш ету, дірілдеу.

Қапталы – бір нәрсенің (арық, көше, жол т.б.) екі жаны (жағы).

Қара сұық – жер қара кездегі жауын-шашынсыз ыз-тарлы сұық.

Қозы жасы – үл баланың оннан енді ғана асқан кезі.

Мензеу – сілтеп көрсету, бағыттап, түспалдап көрсету, нұсқау; жетелеу, үнемі алға көз салдыру.

Назар салу – көңіл бөлу, қарау, көз тоқтату.

Отындық (агаш) – отынға жарайтын, отын боларлық агаш.

Өзек – жауын, қар сүннан пайда болған кішірек сай.

Сарбаз – қатардағы өскер, жауынгер.

Сескену – бата алмай бой тарту, жасқану, қорқу.

Сүрек – сабақтың (агаш діңінің) қабықтан кейінгі едөуір бөлігін алып жатқан қабық пен өзектің арасындағы қалың қабаты.

Сықырлауық – киіз үйдің ішкі жағынан жабылатын екі бөлек тақтай есік.

Сындарлы – сабырлы, салиқалы; мәртебелі, парасатты; әдепті, сыпайы.

Таң – күн шығар алдындағы мезгіл.

Тын-тебен – азын-аулақ ақша, болмашы қаражат.

Томагалау – қыран құстың басына көзін бастыра былгары қалпақ кигізу.

Тоң – қатты сұықтан топырақтың сіресіп қатып қалуы.

Төмпештеу – соққылау, ұрғылау.

Тұл – жалғызбас; иесіз.

Үзату – *мұнда:* малды өріске шығарысу.

Хабаршы – хабар жеткізуші.

Хал – тап болған жағдай, жай-күй.

Хас (шебер) – шын мәніндегі, нағыз.

Шарбы бұлт – селдір, сирек бұлт.

Шежіре – тарихи оқиғалар жазылып отыратын жылнама.

Шежіреші – шежіре айтқыш.

Шық – салқын күндері шөп басына тұрып қалатын мөлтілдеген тамшы су.

Шырагым – жақсы көргенде айтылатын қарагым, көкем, айналайын деген мағынадағы сез.

ЭКСПО – бүкіләлемдік көрме.

ЮНЕСКО – Біріккен Ұлттар Ұйымының Білім, ғылым және мәдениет жөніндегі үйымы (Индустріяландырудың нышаны және техникалық, технологиялық табыстарды көрсету үшін ашық алаң болып табылатын халықаралық көрме).

ОРФОГРАФИЯЛЫҚ СӨЗДІК

ауызша	күнүзак
басшы	қабілетті
бұлдірген	қараңғы
бұлдіршін	мәрмәр
ғибадатхана	миллион
даңғыл	мұсін
дүниежүзі	ойын-сауық
діңі	өмірбаян
жазбаша	сәлем хат
жиһаз	Таңбалы тас
жүрек	Түрксіб
зиян	тыйым
илем	үңгір
көжек	хайуанат
көкжиек	хал
көркемсурет	іссапар

МАЗМУНЫ

ЖАНДЫ ТАБИФАТ 4

Тіл және сейлеу.....	5
Жанды табиғат туралы не білетінімді еске түсіремін. Мәтін	10
Жанды табиғат туралы мазмұндай аламын.	
Мәтін және оның түрлері	24
Сейлеу мәдениетіне үйренемін	33
Нәтиже сабак. Мен не үйрендім?	38

ЖАҚСЫДАН ҮЙРЕН, ЖАМАННАН ЖИРЕН (Жарық пен қараңғы) 40

Жақсы мен жаманды айыра білемін.	
Қаратпа сез.....	41
Жақсы мен жаманды білемін.	
Қыстырма сездер	45
Жақсы мен жаманды зерттеймін.	
Ә дыбысы	48
В дыбысы	51
Ф дыбысы	52
Жақсыдан үйрен, жаманнан жирен.	
Ч, щ дыбыстары	56

Ц дыбысы	60
Х, h дыбыстары	62
Сейлеу мәдениетіне үйренемін	66
Нәтиже сабак. Мен не үйрендім?	68
УАҚЫТ	70
Уақыт туралы не білемін?	
Дыбыстардың үндесуі	71
Сағаттың шығу тарихын зерттеймін.	
Тура және ауыспалы мағыналы сездер	75
Хронологиялық даталардың көмегімен	
емірбаянымды жазамын. Түбір сез және	
туынды сез	78
Түбірлес сездер	83
Уақыт өлеміне саяхат.	
Түбір мен қосымшаның жазылуы	86
Уақытыңды бағала.	
Түбір мен қосымша	88
Түбір мен қосымшаның жазылуы	89
Нәтиже сабак. Мен не үйрендім?	93
Біздің жобамыз	95
СӘУЛЕТ ӨНЕРІ	96
Сәулет өнері туралы не білемін?	
Сейлем мүшелері	97
Бастауыш	99
Баяндауыш	101

Бастауыш пен баяндауыштың арасына қойылатын сзықша	102
Тұрлаулы мүшелер	104
Тұрлаусыз мүшелер	106
Сөйлем мүшелерінің байланысы.....	110
Жалаң және жайылма сөйлем.....	112
Нәтиже сабак. Мен не үйрендім?.....	115
Біздің жобамыз	117
Оқулықтағы қызын сөздердің түсіндірме сөздігі	119
Орфографиялық сөздік	123

Оку басылымы

**Жұмабаева Әзия Елеуапанқызы
Уайсова Гүлнар Инаматқызы
Сәдуақас Гүлбану Теміриязқызы**

ҚАЗАҚ ТІЛІ

1-бөлім

Жалпы білім беретін мектептің 3-сыныбына арналған оқулық

Редакторлары *Ж. Қайранбай, А. Ногайбаева*
Суретшісі *Б. Ералиева*
Көркемдеуші редакторы *А. Капсаланова*
Техникалық редакторы *Ү. Рысалиева*
Корректоры *Е. Амангелді*
Компьютерде беттеген *С. Толегенова*

ИБ № 008

Теруге 20.01.2018 берілді. Басуға 24.04.2018 қол қойылды. Пішімі 70x100 $\frac{1}{16}$ м.
Офсеттік басылым, Офсеттік кагаз. Шартты баспа табагы 10,4. Есептік баспа табагы 4,72.
Таралымы 200 000 дана. Тапсырыс №3380.

«Атамұра» корпорациясы» ЖШС, 050000, Алматы қаласы, Абылай хан даңғылы, 75.

Қазақстан Республикасы «Атамұра» корпорациясы» ЖШС-нің Полиграфкомбинаты,
050002, Алматы қаласы, М. Мақатаев көшесі, 41.

